זולת
לשוויון וזכויות אדם

על היעדר ההומניות של הכיבוש

נשים פלסטיניות ממזרח ירושלים מדברות

עו"ד ג'ולייט אבועיון

דצמבר 2022 | כל הזכויות שמורות למכון זולת לשוויון וזכויות אדם ©

זולת
לשוויון וזכויות אדם

על היעדר ההומניות של הכיבוש

נשים פלסטיניות ממזרח ירושלים מדברות

עו"ד ג'ולייט אבועיון

ועדת היגוי

גב' ג'יהאד אבו זניד

פרופ' נעמי חזן

מנהל מחלקת המחקר

ד"ר זהר כוכבי

תרגום

ד"ר מיכל עברון יניב

עריכה

מיטל מזרחי

עיצוב גרפי

ניצן נצר

דצמבר 2022

כל הזכויות שמורות ל**מכון זולת לשוויון וזכויות אדם** ©

תוכן העניינים

תקציר 4

פרולוג: לספר מחדש כדי להתנגד 6

הקדמה 9

מתודולוגיה 13

ממצאים 15

אימהות על המשמר ותחת שמירה 15

איחוד משפחות 15

כלכלה, תעסוקה והשכלה 19

רווחה פיזית ורגשית 20

הריסת בתים 21

זהות מפוצלת 22

זהות כמונח משפטי 23

השלכות על מצב משפחתי ובחירת קריירה 26

תרבות והשכלה כביטוי של זהות 27

(חוסר) ביטחון אנושי 28

דה-הומניזציה 29

רדיפה במקום הגנה 30

פלישות של מתנחלים ואלימות 31

חוסר ביטחון במחסומים 33

הנצחת העוני 34

פתרונות מדיניים לסוגיית ירושלים 35

מיקרוקוסמוס של הסכסוך 36

מחסומים פיזיים ופסיכולוגיים 36

דיפלומטיה בעבר ובהווה 36

פתרונות מדיניים אפשריים 37

הפרדה מוחלטת 37

מחולקת אך פתוחה 38

הוותיקן כמודל לעיר מדינה 39

בין חלוקה לאיחוד 40

הדיפת השאלה 40

סיכום והמלצות 41

תקציר

דוח זה הוא פרי מחקרה של עו"ד ג'ולייט אבועיון על אודות קשיי היומיום של נשים פלסטיניות החיות תחת הכיבוש הישראלי במזרח ירושלים. המידע נאסף באמצעות ראיונות עומק בשפה הערבית עם עשר נשים פלסטיניות מרקעים ומאזורים שונים במזרח העיר. המחקר מבקש לתרום לחידוד ההכרה וההבנה של ההשפעות המורכבות של הכיבוש המתמשך בידי ישראל והסיפוח המעמיק של מזרח ירושלים באמצעות סיפוריהן האישיים של המרואיינות. הדוח כולל ניתוח של דברי המרואיינות, של החוויה היומיומית שלהן ושל התובנות שלהן באשר לחייהן של נשים פלסטיניות תושבות מזרח ירושלים, של היקף ההפרות של זכויות האדם שאותן הן חוות על בסיס יומיומי וכן פתרונות מדיניים אופציונאליים שהן העלו לסוגיית ירושלים.

התמה של היעדר הומניות אצל הכובש והמאבק לשמר תחושת כבוד עצמי עולה תכופות בנרטיבים של הנשים, והיא מספקת הקשר לתחושות הכעס והתסכול שהן מביעות. לדעתן, בליבת הכיבוש מונחת תפיסה הרואה אותן כתת-אנושיות, והן מייחלות כי הפצתו של מחקר זה תאלץ את הכובש ואת העולם להכיר באנושיותן ולהתייחס אליהן כבנות אדם.

ניתוח הממצאים הניב תובנות הקשורות לסוגיות של אימהות ויחסי אם-ילד, של זהות מפוצלת ושבורה ושל ביטחון אנושי בירושלים הנתונה תחת כיבוש. הנשים הפלסטיניות במזרח ירושלים חיות במציאות כאובה, מאיימת ורוויה בלחצים. זו מציאות שמשתנה תדירות, ולא לטובה. הקשבה לנרטיבים של הנשים הללו, ולמה שעולה מתוכם מציגה תמונה עגומה של ירושלים כעיר מיליטריסטית, מפוצלת ומוזנחת, אשר תושביה הפלסטינים חיים תחת תחושות איום פיזיות ופסיכולוגיות מתעצמות.

המחקר מתאר את עמדותיהן של המרואיינות באשר לאופן שבו הקיפוח והדיכוי של נשים פלסטיניות ממזרח ירושלים נשזרו אל תוך מדיניות ודרכי הפעולה האסטרטגיות, המבניות והמוסדיות – הן באופן גלוי והן באופן נסתר – שאותן ישראל מיישמת ככוח כובש. המחקר גם מצביע על האמצעים שבהם נקטה ישראל כדי לממש את המדיניות שלה: שינוי מתווה הגבולות של ירושלים וערעור הנוכחות והמעמד המשפטי של התושבים הפלסטינים בעיר במטרה לחזק את הרוב הדמוגרפי היהודי וסיכול האפשרות שמזרח ירושלים תהפוך בעתיד לבירת המדינה הפלסטינית הריבונית.

הנושאים שהעלו הנשים הדגישו כי סוגיית ירושלים יכולה לשמש כמיקרוקוסמוס לסכסוך הישראלי-פלסטיני כולו, לרבות נושאי הליבה של גבולות, התנחלויות, פליטים וביטחון הנמצאים במרכז תיאוריהן של החיים תחת כיבוש בעיר הקדושה שבמחלוקת. ההצעות שהן העלו לפתרון מדיני לעתיד ירושלים משקפות את הקשרים העמוקים שלהן לעיר; מרביתן תומכות בחלוקה על בסיס גבולות 1967 לצד ריבונות פלסטינית מלאה על מזרח ירושלים, כולל באל-חרם א-שריף. הן משקפות גם דחייה מוחלטת של המשך ההתנחלות הישראלית בקרבן.

כל הנשים, ללא יוצא מן הכלל, ציינו את הצורך ביוזמות כדי להשיג עצמאות לאומית, וכי לא מספיק לשמר תהליכים לשיפור זכויות אדם אינדיבידואליות, אשר ייקלו על החיים תחת הכיבוש אך לא יביאו לקיצו. הן הביעו את התנגדותן להשתתף בדיאלוגים ישראלים-פלסטינים שביסודם "מהנדסים" חזות של דו-קיום, או בפרויקטים משותפים כגון מחקרים על שוויון וגישור פערים, שמהווים מעין פלסטר המאפשר לשמור על הסטטוס קוו, בעוד מה שנדרש הוא גדיעת הכיבוש.

כפי שהמחקר מראה, בין יתר דרכי הפעולה המגוונות שנוקטות ממשלות ישראל לדורותיהן בלטה החלת חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952. חוק זה מסדיר כניסה לישראל ותושבות בישראל עבור זרים, אבל משתמשים בו גם כדי לקבוע את מעמדם של ילידי ירושלים הפלסטינים. אלה מוגדרים כתושבי קבע, מעמד אשר בפועל אפשר להפקיעו בקלות. אי-הצדק ואי-החוקיות של הסירוב להכיר במעמד המיוחד של הפלסטינים כ"תושבים ילידים", ובזכותם תחת החוק הבינלאומי להגנה ולביטחון של תושבות קבועה כאוכלוסייה של טריטוריה כבושה, הינו כה גדול שההמלצה היחידה של מחקר זה היא סיום פרקטיקה זו.

פרולוג: לספר מחדש כדי להתנגד

ביצוע המחקר היה משימה לא פשוטה, הן בהינתן הסביבה שבתוכה הוא נעשה – סביבה פוליטית מאוד ורוויית חשדנות – והן ובשל הרגישות של נושאי המחקר. ככלל, בקרב הפלסטינים בשטחים הכבושים רווח יחס של חוסר אמון, אי-רצון לשיתוף פעולה ונטייה להחרים קשרים ודיאלוג עם ישראל. העמדה הנוכחית של אנטי-נורמליזציה, שאומצה בידי פלסטינים רבים וזכתה לתמיכתן של כלל המרואיינות, דוחה השתתפות בכל סוג של פעילות ישראלית-פלסטינית שאינה שמה לה למטרה ברורה לחשוף את הכיבוש ולהתנגד לכל סוגי האפליה והדיכוי של העם הפלסטיני. עמדה זו, כאמור, הציבה אתגר של ממש לביצוע המחקר.

העובדה שהראיונות התקיימו בסיטואציה שבה אלפי פלסטינים תושבי מזרח ירושלים חיים תחת איום של הריסת בתים וגירוש – נושא שמעורר דאגה עמוקה בקרב כלל הפלסטינים – תרמה להיסוס בקרב הנשים שפנינו אליהן כדי שייקחו חלק במחקר זה. הספקנות שלהן הייתה מעוגנת גם בחוויות מטרידות מן העבר, שכן פניות מארגונים ישראלים התבררו לא אחת ככאלה המונעות מרצון לרווח פוליטי או מקצועי על גבן של נשים פלסטיניות ממזרח ירושלים. גורם משמעותי נוסף שתרם לרתיעתן נעוץ ברצונן למחות נגד מה שאחת מהן תיארה כ"מאמצים ברוטאליים מתמשכים מצד ישראל למחוק את הזהות הפלסטינית, את כבודה ואת קיומה".

בכל פעם שפנינו אל אישה כדי שתשתתף במחקר, הסברנו מהי מטרתו והעברנו מידע על אודות מכון זולת; הסברנו שמדובר בארגון ישראלי, מסרנו את הצהרת הכוונות של המכון, את השם ואת הרקע של חברות וחברי הוועד המנהל שלו, הן הפלסטינים והן הישראלים, וכו'. ועדיין החשדנות העמוקה של הנשים הותירה בפנינו שוב ושוב את האתגר לבסס מחדש את האמינות של מכון זולת. אף לא אחת מהמשתתפות במחקר הכירה את הארגון, שנוסד במאי 2020, אך חלקן ידעו על קיומו של ארגון בצלם והן הביעו הערכה למייסדת מכון זולת, זהבה גלאון. ארבע שאלות שחזרו ונשאלו על ידי רוב המרואיינות היו: מהו מכון זולת? מדוע ארגון ישראלי זה מתעניין בנו ובמחקר הזה? מי ממן את המחקר? ומהי האג'נדה של מכון זולת? תמיד התייחסנו לשאלות אלה בשקיפות מלאה ובכבוד. עם זאת, כמה נשים שפנינו אליהן סירבו לקחת חלק במחקר.

הנשים הדגישו שאין לפרש בשום אופן את השתתפותן במחקר כמתן לגיטימציה לכיבוש הישראלי של מזרח ירושלים

השתתפותה של גב' ג'יהאד אבו זניד, לשעבר חברת הפרלמנט הפלסטיני מטעם מפלגת הפת"ח, מומחית לאזור מזרח ירושלים ולענייני נשים פלסטיניות, בוועדת ההיגוי של מחקר זה, חיזקה את אמינותו בקרב המרואיינות. מערכת היחסים בין מכון זולת לביני, ובין מכון זולת לגב' אבו זניד וכן מטרתו של מחקר זה, הוגדרו בקפידה טרם ביצועו. מהלך זה היה נחוץ כדי לצמצם את החששות אצל חלק מן הנשים, שחשו מרומות בעבר על ידי חוקרים ישראלים שפרסמו דוחות שתוכנם היה שונה מזה שהוסכם עליו.

למרות סירובן של נשים רבות לקחת חלק בפרויקט, עשר נשים אשר התאימו למדגם המייצג שאליו חתרנו נתנו לבסוף את הסכמתן להשתתף במחקר. עם זאת, כולן היו ברורות מאוד באשר לסיבה שבגינה

הן החליטו לקחת חלק במחקר, ודרשו לציין בבירור את הסיבות שהביאו אותן להחלטה זו. הן הדגישו שאין לפרש בשום אופן את השתתפותן במחקר כמתן לגיטימציה לכיבוש הישראלי של מזרח ירושלים. רובן הדגישו שהן חלקו את נקודת המבט שלהן עם מכון זולת כאקט של התנגדות שכוונתו למנף מחקר זה כאמצעי להשמיע את קולן, ולא כאקט של נורמליזציה.

שלוש מהנשים שהיו בעלות רקע באקטיביזם פוליטי ציינו כי נטלו חלק בעבר במפגשים ישראלים-פלסטינים. אחרי שנים רבות של דיאלוג אשר לטענתן לא הוביל לשום מקום, הן הגיעו למסקנה שהתהום שנפערה בין החברה הישראלית והחברה הפלסטינית העמיקה עדי כדי כך שאין עוד מרחב יציב שבו אפשר לייצר מפגש. הנשים טענו כי רבות נכתב על מזרח ירושלים מבלי שהדבר הניב תמורות משמעותיות כלשהן במציאות חייהן, והן בזו ל"מחקר שמנוהל בידי הכובש" בטענה שמחקר כזה נוטה להתאפיין בהתנשאות על הפלסטינים.

> ההשתתפות שלי בראיון הזה היא לא כדי לנרמל את היחסים בין נשים פלסטיניות לישראליות או כדי לתת לגיטימציה לכיבוש. אני לא מחפשת להתחיל בדיאלוג בין ישראלים לביני. (...) אני מקווה שאנשי זולת לא חושבים שזה עוד פרויקט מחקר שמיועד לעזור ל"פלסטינים המסכנים". זה לא מה שאנחנו רוצות, צריכות או מייצגות. אבל אם מטרת המחקר הזה היא ללחוץ על ממשלת ישראל כדי שתשים סוף לכיבוש, אז זה כבר סיפור אחר. הסבל וההפרות של הזכויות שעליהן את רוצה לשוחח נובעים באופן ישיר מהכיבוש המתמשך. אני חיה במקום הזה יותר משישים שנה, ואני יכולה להבטיח לך שהמצב רק הולך ונעשה יותר גרוע עם כל שנה שעוברת. בדרך כלל אני כבר לא משתתפת בראיונות כאלה; הפסקתי להאמין בדבר הזה. אני השתתפתי בדיונים של פלסטינים ובין ישראלים לפלסטינים, ואני כבר לא מאמינה בזה יותר.

מרואיינת אחרת, דמות בולטת בתנועת הנשים הפלסטינית, שיתפה פעולה במחקר בגלל אמונתה העמוקה בכך שנשים צריכות לבטא את עצמן בכל היבט של חייהן, שכל אחד ואחד מהם מושפע מנושא-על אחד: הכיבוש. במילים אחרות, כל הנושאים שאיתם הנשים נאלצות להתמודד נובעים מהכיבוש, נושא שמחייב התמודדות עם המכלול מבלי לפרק אותו למרכיביו השונים.

> בשבילי, לקחת חלק בפרויקט הזה הוא דבר בעל חשיבות גדולה, כי אנחנו צריכות לאפשר לקולות של נשים ממזרח ירושלים להישמע. כשרואים את העוולות נעדרות ההומניות ברחובות, הלב מדמם. את לא רוצה להרגיש חסרת אונים; את רוצה להשמיע את קולך. אנחנו חייבות לעזור לנשים לבטא את עצמן, לעזור להן לדבר על הנושאים האלה ולהביא את הדברים שלהן בכל ההיבטים של החיים שלהן, לא רק בהיבט הפוליטי. ההיבט הפוליטי מחזיק בתוכו מגוון של היבטים, כולם צריכים להיחשף לעין כל. בינתיים נלקחות מאיתנו כל כך הרבה זכויות. דור אחרי דור, לוקחים מאיתנו זכויות, ואנחנו צריכות לפעול נגד זה!

חלק מהנשים התייחסו בדבריהן לחזרתיות שעוברת כחוט השני במחקר על המצוקה של נשות מזרח ירושלים. הן טענו שחשוב להביא, לחזור ולהביא, את סיפוריהן, אפילו אם דבר לא השתנה.

> אני חושבת שחשוב לעשות את המחקר הזה, גם אם דוחות רבים נכתבו על מזרח ירושלים. חשוב להמשיך ולדווח על ההפרות של הזכויות שאיתם הפלסטינים מתמודדים בעיר, אפילו אם אנחנו נאלצות לספר על כך פעם אחר פעם ואפילו אם אין לזה פתרון קל. אנחנו חייבות להרים את קולנו. אנחנו צריכות להמשיך ולספר את הסיפורים שלנו!

נשים אחרות דיברו על כך שהן מסרבות להיות מאוימות על ידי חסידי האנטי-נורמליזציה שמתנגדים להשתתפות במחקרים מסוג הזה.

> אני לא מפחדת להשתתף במחקר הזה. כבר נאסרתי בעבר. אני משתתפת כי אני חושבת שהכובש לא ממלא את החובות שלו כלפינו ולא מכבד אמנות שהוא חתום עליהן. אני רוצה להשתמש בקול שלי כדי להכריז שהמצב הזה חייב להיפסק ושהכיבוש צריך להסתלק מחיינו.

הקדמה

דוח זה הוא תולדה של מחקר העוסק בקשיים שניצבים בפני נשים פלסטיניות ושאיתם הן נאלצות להתמודד תחת הכיבוש הישראלי במזרח ירושלים. המידע נאסף באמצעות ראיונות עומק שנערכו עם עשר נשים פלסטיניות מרקעים מגוונים ומחלקים שונים במזרח ירושלים הנתונה תחת כיבוש. מחקר זה מבקש לתרום לחידוד ההבנה באשר להשפעות המורכבות שיש לכיבוש המתמשך ולהעמקת הסיפוח של מזרח ירושלים על חייהן של נשות מזרח ירושלים, ולחדד את היקף ההפרות של זכויות האדם שהן חוות מדי יום. זאת הן באמצעות תיאור המצב ממקור ראשון והן באמצעות ניתוח דברי המשתתפות והשיתוף בחוויותיהן ובתובנות שלהן. התמה של דה-הומניזציה מצידו של הכוח השולט והמאבק לשמר תחושה של כבוד עצמי חוזרת בנרטיבים של הנשים, והיא מספקת את ההקשר לתחושות הכעס והתסכול שהן הביעו.

מחקר זה מציג תובנות באשר לתמות נוספות: אימהות, יחסי אימהות-ילדים, זהות מפוצלת ושבורה, וכן התצורות הבסיסיות של ביטחון אנושי בירושלים המזרחית הנתונה תחת כיבוש. המחקר גם חושף את דעותיהן של הנשים באשר לפתרונות פוליטיים ואת דאגותיהן בנוגע לשאלת ירושלים, שמייצגת את אחת השאלות הרגישות והמסובכות ביותר שיוצבו לפתחו של כל הסכם ישראלי-פלסטיני בעתיד.

מתוך הנרטיבים של הנשים עולה תמונה עגומה של מזרח ירושלים תחת שליטה של כוחות הביטחון, מפוצלת ומוזנחת

הכיבוש הישראלי בשטחים הפלסטינים בכלל ובמזרח ירושלים בפרט שהתחיל ב-1967 הוא כיום הכיבוש הארוך ביותר בעולם המודרני.[1] בחלוף יותר מחצי מאה, לא הטריטוריה של מזרח ירושלים, לא תושביה ואף לא הכיבוש עצמו נותרו כשהיו. נשים פלסטיניות במזרח ירושלים חיות במציאות כאובה, מאיימת וגדושת מתחים שמשתנה תדירות, ולא לטובה. הנשים תיארו חיים תחת כובד אמצעי דיכוי אינסופיים, שאותם לטענתן, ישראל מנסה להצדיק בטיעונים ביטחוניים. הקשבה לנרטיבים של נשים אלה מעלה תמונה עגומה של מזרח ירושלים תחת שליטה של כוחות הביטחון, מפוצלת ומוזנחת. הן מספרות על אזרחיה הפלסטינים החיים בצל איומים פיזיים ופסיכולוגיים גוברים, כשהם נתונים תחת מעקב בעזרת טכנולוגיות מתקדמות ותחת הגבלות של חופש התנועה שלהם באמצעות גדרות הפרדה ומחסומים. הן מספרות גם על פלישה לשכונותיהם במטרה לשנות את המאזן הדמוגרפי לטובת האוכלוסייה היהודית.

יעדיה של המדינה הם שינוי מתווה הגבולות של ירושלים והחלשת הנוכחות והמעמד החוקי של התושבים הפלסטינים בעיר כדי לחזק את הרוב הדמוגרפי היהודי ולתמרן את המצב באופן שימנע את האפשרות שמזרח ירושלים תהפוך יום אחד לבירת המדינה הפלסטינית הריבונית

1 Office of The United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), UN expert calls for "brave" new approach to end Israeli occupation of Palestine, *OHCHR's website*, (October 25, 2021)

במזרח ירושלים הנתונה תחת כיבוש חיות שתי אוכלוסיות: כ-35,000 פלסטינים וכ-230,000 מתיישבים יהודים.[2] הן כפופות לשתי מערכות ניהול המובחנות זו מזו מבחינה פוליטית, משפטית וסוציו-אקונומיות ומנוהלות על ידי ישראל על פי תבחיני גזע, לאומיות ושיוך אתני, וכמעט ללא כל אינטגרציה חברתית ביניהן. המחקר מתאר את נקודת מבטן של הנשים באשר לאופן שבו האפליה והדיכוי של הנשים הפלסטיניות של מזרח ירושלים נשזרים אל תוך דרכי הפעולה והמדיניות ברמה האסטרטגית, המבנית והממסדית שישראל מיישמת בתפקידיה השונים ככוח כובש – הן באופן גלוי והן באופן נסתר. לטענת המרואיינות, פעולותיה של ישראל נעשות באופן מכוון כדי להשיג את יעדיה הפוליטיים: שינוי מתווה הגבולות של ירושלים והחלשת הנוכחות והמעמד החוקי של התושבים הפלסטינים בעיר במטרה לחזק את הרוב הדמוגרפי היהודי ולתמרן את המצב באופן שימנע את האפשרות שמזרח ירושלים תהפוך יום אחד לבירת מדינה פלסטינית ריבונית. כל זאת תוך שימוש במושגים של חלוקה לאזורים, כגון "ירושלים רבתי" ו"המטרופולין של ירושלים",[3] הטלת הגבלות על הוצאת היתרי בנייה לתושבים פלסטינים, ויישום חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952, על פלסטינים ילידי מזרח ירושלים.[4]

מפה של מזרח ירושלים כולל מחסומים ותוואי גדר ההפרדה[5]

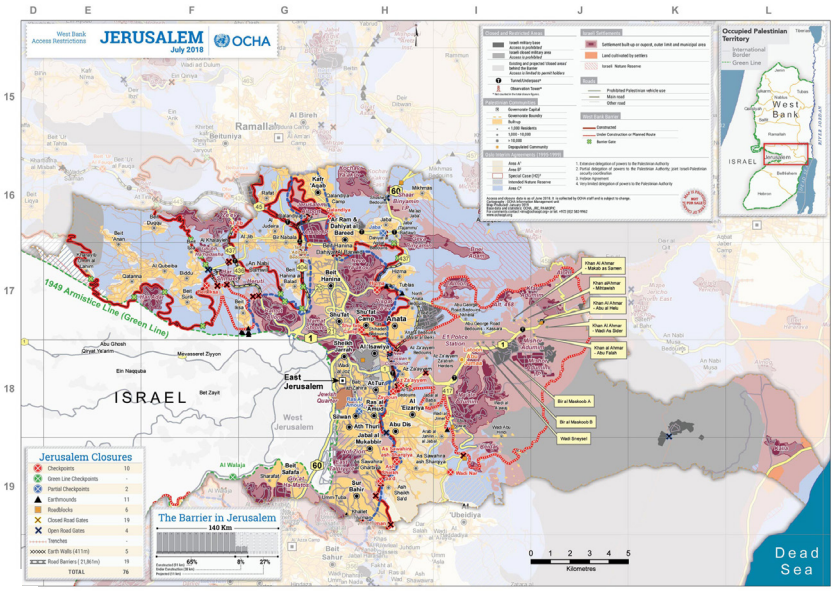

2 European Union Office of The European Union Representative (West Bank and Gaza Strip, UNRWA), Six-Month Report on Israeli Settlements in The Occupied West Bank, Including East Jerusalem, Reporting Period - July-December 2020, European Union – *European External Action Service's website* (November 22, 2021)

3 The Israeli Committee Against House Demolitions (ICAHD), Map 9: The Three Jerusalems: Municipal, Greater and Metropolitan, ICAHD's website (retrieved on May 23, 2022): "Jerusalem is being turned from a city into a region that controls the entire central portion of the West Bank. In addition to municipal Jerusalem whose boundaries were established by Israel unilaterally as political facts in 1967, an artificial urban entity defined by an 'inner ring' of settlements, a 'Greater Jerusalem' with an 'outer ring' of settlements is in the process of extending the city far into the West Bank. If 'Greater Jerusalem' is intended for annexation, an even wider area – Metropolitan Jerusalem – is a planning unit designed to ensure that Ramallah and Bethlehem remain undeveloped satellite cities dependent upon Israeli Jerusalem even if they eventually fall across a political border separating Israel from Palestine"

4 חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952, נוסח מלא ומעודכן, **אתר המוקד להגנת הפרט**.

5 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), West Bank Closure Maps, *OCHA's website* (July 2018)

בכמה מקרים תחושות האיום על אימהותן של הנשים, על זהותן ועל ביטחונן האישי במזרח ירושלים הנתונה תחת כיבוש, נבעו מההמתנה הבלתי נגמרת לסיום תהליך איחוד המשפחות. במקרים אחרים תחושות האיום היו תוצאה של מעמדן כתושבות קבע הנתון תחת סכנה מתמדת, מעמד שישראל העניקה אחרי שנת 1967 לפלסטינים במזרח ירושלים. מעמד זה ניתן במקור לזרים (עולים חדשים) שמבקשים להגר לישראל, אך מדינת ישראל העניקה אותו לפלסטינים שחיים במזרח ירושלים ואשר מעולם לא עקרו את מקום מושבם למקום אחר, כלומר המשיכו להתגורר במולדתם גם כאשר הפכה לאזור כיבוש ישראלי. קל יותר לבטל או לשלול מעמד של תושבות קבע מאשר מעמד של אזרחות. כתוצאה מכך, הנשים חיות במצב קבוע של היעדר יציבות, שמונע מהן לממש את חלומותיהן ומונע מהן לנוע בשטח, לקיים חיי משפחה, לחוש תחושת שייכות ותחושת ביטחון בסיסית. אף על פי שישראל מציעה לאזרחים הפלסטינים בירושלים דרך חתחתים לאזרחות, רובם המכריע מסרבים לצעוד בה משום שהיא מבטאת הסכמה לכיבוש הישראלי של מזרח ירושלים והכרה בריבונותה של ישראל על העיר בכללותה. דרך זו גם טומנת בחובה את הדרישה להישבע אמונים למדינה היהודית. לפי נתוני משרד הפנים של ישראל, בין תחילת הכיבוש בשנת 1967 לבין שנת 2021, שללה ישראל את מעמדם של 14,727 פלסטינים ממזרח ירושלים בנימוק שמעמדם פג תוקף,[6] ושהם לא הצליחו להוכיח שירושלים היא מרכז חייהם.[7]

לטענת המרואיינות, נשים פלסטיניות במזרח ירושלים ניצבות בפני איום מתמיד על שרידותן, פרנסתן וכבודן, שמקורם בחיים תחת כיבוש. כתוצאה מכך נשללת מהן זכותן הבסיסית לביטחון אנושי על פי החלטת האו"ם 66/290. איומים אלה כוללים אפליה ברמה האזרחית והלאומית, שיעורי עוני מאמירים, ירידה בהזדמנויות לתעסוקה ולהתפתחות וכן אלימות מצד המתנחלים ומצד הרשויות, בעוד תפקידן של הרשויות הוא להעניק לנשים אלה הגנה מפני אלימות כזו. בנוסף, קיים מחסור בתחום הדיור שהחריף על רקע מדיניות הפינוי הקשוחה של ישראל והריסת הבתים. ראוי להזכיר שמאז 2004 ועד 2022 הרשויות הישראליות הרסו 1,756 מבנים במזרח ירושלים שלא היה להם רישיון והותירו 3,959 בני אדם חסרי בית.[8] מאז 2009 ועד 2022, הרשויות בישראל הוציאו לפועל הריסת 14 בתים כפעולת עונשין, והפכו על ידי כך 75 בני אדם לחסרי בית.[9] לשליש לפחות מכלל הבתים הפלסטינים במזרח ירושלים אין רישיונות בנייה. זאת, בשל המדיניות המכוונת השוללת או מעכבת הוצאה של אישורי בנייה במטרה לממש את היעדים האסטרטגיים של ישראל שמתמקדים בצמצום הנוכחות הפלסטינית בעיר. מצב זה מעמיד למעלה מ-100,000 תושבים פלסטינים בסכנת עקירה, כשהנשים הן שנושאות בעול

שאלת ירושלים יכולה להוות מיקרוקוסמוס לסכסוך הישראלי-פלסטיני שכן סוגיות הליבה – הגבולות, ההתנחלויות, נושא הפליטים, ושאלת הביטחון – משתקפות בבירור במוקד התיאורים של החיים בעיר

6 המוקד להגנת הפרט, שלילת מעמד קבע בשנת 2021: ל פי נתוני משרד הפנים בשנה זו נשלל מעמדם של 26 פלסטינים מירושלים המזרחית במסגרת מדיניות "הטרנספר השקט", בהם חמש עשרה נשים וקטין אחד, **אתר המוקד להגנת הפרט** (25.1.2022).

7 משמר זכויות האדם (Human Rights Watch), הסף נחצה: הרשויות הישראליות ופשעי האפרטהייד והרדיפה, **HRW** (27.4.2021).

8 בצלם, הריסת בתים: הריסה בתואנה של בנייה ללא רישיון, **אתר בצלם** (31.8.2022).

9 בצלם, הריסת בתים: הריסה כענישה, **אתר בצלם** (31.8.2022).

המצוקה בשל אחריותן המטריארכלית.[10] איומים אלה שחילחלו אל תוך חייהן, עיצבו את תפיסת עולמן באשר למכניזמים ולמאפיינים של הסכסוך, כשהן ניצבות כל העת בפני גבולות ומגבלות פוליטיים, רגשיים, תרבותיים ופסיכולוגיים שמשפיעים על האופן שבו הן חושבות על פתרון פוליטי לסוגיית ירושלים.

המחקר נוגע במורכבות ובמגוון של המרקם האנושי של הנשים הפלסטיניות במזרח ירושלים הנתונה תחת כיבוש, בקשרים שבין לוקאליות לזהות ובמאבקן של נשים אלה לשמר את זהותן הפלסטינית. ההרכב המעניין של המשתתפות במחקר משקף זאת: אחת מהן הייתה אזרחית ירדנית, אחרת גדלה במצרים, אישה נוספת היא פליטה ממחנה הפליטים שועפאט, וחלקן מחזיקות בתעודות זהות כחולות שישראל מנפיקה לתושבי קבע שחיים בעיר העתיקה בקרבת מתנחלים. הנושאים שהועלו על ידי הנשים מצביעים גם על האופן שבו שאלת ירושלים יכולה להוות מיקרוקוסמוס לסכסוך הישראלי-פלסטיני שכן סוגיות הליבה – הגבולות, ההתנחלויות, נושא הפליטים ושאלת הביטחון – משתקפות בבירור במוקד התיאורים של החיים בעיר הקודש הכבושה שנמצאת במחלוקת.

כל הנשים, ללא יוצא מן הכלל, התייחסו לצורך ביוזמות שיביאו לשחרור מהכיבוש ולעצמאות לאומית, וטענו כי אין להסתפק בהבטחה לשיפורים שנוגעים לזכויות אדם אשר יאפשרו חיים תחת הכיבוש מבלי שזה יגיע אל קיצו. הן ציינו שהן מסרבות לקחת חלק בדיאלוגים ישראלים-פלסטינים שמכוונים בבסיסם "להנדס" חזות של דו-קיום, או בפרויקטים משותפים דוגמת מחקרים על שוויון וגישור על הפערים. כל אלה ישמשו לא יותר מפלסטר שיאפשר את שימור הסטטוס קוו, כאשר מה שנחוץ באמת הוא גדיעה של מצב הכיבוש. הן מסרבות לשרת אך ורק כמושאי מחקר והן קוראות לתמוך בהן בחתירתן לסוף הכיבוש ולהשגת עצמאות לאומית. הן לא רואות בעובדות שקשורות בחיי היומיום שלהן משוואה בינארית המופרדת מההיבט הפוליטי אלא ייצוג של הפוליטיקה של הכיבוש, אשר לו הן מתנגדות.

[10] המחלקה לתיאום עניינים הומניטריים של האו"ם, מספר שיא של הריסות לרבות הריסות על ידי בעלי המבנים, בירושלים המזרחית באפריל 2019, OCHA (14.5.2019).

מתודולוגיה

מתודולוגיית המחקר התגבשה בפגישות סיעור מוחות עם צוות מכון זולת, ועדת ההיגוי הייעודית וכן מומחים פלסטינים וישראלים מהאקדמיה ומארגונים לא-ממשלתיים.

מטרת המחקר היא להציג את הקולות של נשים פלסטיניות במזרח ירושלים ואת הקשיים של חיי היומיום שלהן תחת הכיבוש הישראלי, לפרוש את ההשפעות שנובעות מחוויותיהן ולהביע את נקודות המבט האישיות שלהן. בשל אילוצי תקציב, המחקר מצומצם יחסית בהיקפו והתבצע באמצעות כוח אדם מוגבל ובלוח זמנים דחוס. המחקר התמקד בגישה איכותנית בלבד, שנשענה על ראיונות עומק, מובנים חלקית, שהיו מיועדים להביא למיצוי של תובנות משמעותיות; למידע ממצה ויסודי, כזה שמכיל דקויות; וכן לניתוח משמעותי של נתונים.

במהלך המחקר התברר שוב ושוב שעבודה עם מושאי מחקר באזורי סכסוך אשר רוויים בפוליטיקה דורשת זמן ומאמץ רבים, ומתאפיינת ברמה גבוהה של חוסר ודאות שמקשה על ההתנהלות בתוך מגבלות של פרויקט המובנה באופן קפדני ונתמך במימון חיצוני. כך למשל, לוח הזמנים השתבש בשל עיכובים שמקורם באתגרים שלא נצפו מראש לגיוס נשים שתעמודנה בקריטריונים שהצבנו להשתתפות במחקר. נתקלנו גם בהתנגדות רבה מצד מרואיינות פוטנציאליות לשתף פעולה עם ארגון ישראלי לא-ממשלתי, ששורשיה בהתנסויות מאכזבות בעבר, בתסכול נוכח המצב כיום, בחשדנות לגבי האג'נדה של המחקר ובחשש מפני ניצולו של המחקר למטרות שלא הוגדרו בגלוי. בנוסף, הובע גם סירוב להשתתף בכל מהלך שעשוי להתפרש כנורמליזציה של מצב הכיבוש. הנשים שהסכימו בסופו של דבר להשתתף בפרויקט הדגישו שהן עושות כן לא ברוח של שיתוף פעולה אלא כהבעה של התנגדות.

מחברת דוח זה היא עורכת דין, דוברת ארבע שפות, בעלת ניסיון רב בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, לזכויות אדם ולנושא הפליטים, בכלל זה עבודתה עם ארגון Human Rights Watch ועם אונר"א (UNRWA). היכרותה עם החברה הפלסטינית היא עמוקה, גם בכל הנוגע לתרבות ולמגוון האוכלוסייה בציבור הפלסטיני, והיא בעלת ניסיון באינטראקציה עם בני שיח בנושאים רגישים ובניהול עבודת שטח ומחקר באזורי סכסוך. ניסיון זה סייע לה לעמוד באתגרים הכרוכים בביצוע הראיונות ובהפנמתם.

ועדת ההיגוי של המחקר כללה את גב' ג'יהאד אבו זניד, לשעבר חברת הפרלמנט הפלסטיני מטעם מפלגת הפת"ח ומזרח ירושלים ומומחית בנושאי מזרח ירושלים ונשים; ואת הפרופסור נעמי חזן, לשעבר חברת כנסת מטעם מר"צ, עמיתת מחקר בכירה במכון ון ליר בירושלים, ופעילת זכויות אדם ופמיניסטית מוכרת. שתי נשים אלה העניקו מניסיונן מתוך אמונה במחקר זה כאמצעי לעורר מודעות לקשיים הניצבים בפני נשים פלסטיניות במזרח ירושלים ולהביא לשינוי.

אמנם היקף המדגם לא היה מייצג, אך הושקעה מחשבה רבה בבחירתן של עשר הנשים שהשתתפו בפרויקט כדי להבטיח טווח רחב של פרספקטיבות בהתבסס על גיל, מוצא, מצב משפחתי, השכלה, מקצוע ומקום מגורים. לבסוף נבחרו ארבע מרואיינות מרכזיות ושש נשים שמייצגות את הציבור הרחב. גיל המשתתפות נע בין 24 ל-73 שנים. הן מתגוררות בחמישה אזורים בתוך מה שמוגדר כגבולות המוניציפליים של ירושלים: העיר העתיקה, מחנה הפליטים שועפאט, אל-עיסאוויה, בית חנינא וכפר עקב. מתוך שש הנשים שמייצגות את הציבור הרחב, שתי נשים היו רווקות, וארבע נשואות ואימהות

לילדים; שלוש עבדו במזרח ירושלים ובגדה המערבית, שלוש היו מובטלות; שלוש מהן סיימו תואר ראשון ושני באוניברסיטה, שתיים סיימו לימודי תיכון, ואחת מן הנשים הייתה בעת המחקר סטודנטית. ארבעת המרואיינות המרכזיות כללו נשים שיש להן מידע מניסיון אישי על המציאות הפוליטית והאורבנית במזרח ירושלים תחת כיבוש ואשר מבינות את ההיבטים המגדריים של המצב.

כל הנשים נתנו הסכמה בעל פה ובכתב להשתתפותן במחקר. לבקשתן, ננקטו אמצעים לשמירה על האנונימיות של שבע מתוך עשר הנשים. שלוש מהמרואיינות המרכזיות הסכימו להזדהות: גב' זהירה כמאל, לשעבר שרה לענייני נשים ברשות הפלסטינית, האישה הראשונה אשר החזיקה בתיק זה, ופעילה לקידום זכויות נשים; גב' פדואה חאדר, יושבת ראש מפלגת העם הפלסטינית ופעילה לקידום זכויות נשים; גב' רניה ערפאת, פעילה לקידום זכויות נשים ומרצה בנושא מגדר ופיתוח באוניברסיטת אל-קודס.

המידע נאסף בין ינואר לאפריל 2022. החוקרת וכותבת הדוח ערכה את כל הראיונות, חלקם בזום בשל מגפת הקורונה וחלקם במפגש פיזי. הראיונות התקיימו בשפה הערבית ותורגמו לאחר מכן כלשונן לאנגלית, תוך שימת לב דקדקנית לאוצר המילים ולנימת הדיבור של הדוברות. משך הראיונות נע בין שעה ו-45 דקות לשעתיים ורבע.

עשר המרואיינות נשאלו את השאלות הבאות:

1. מהם הקשיים שבהם את נתקלת כתוצאה מהכיבוש הישראלי?
2. איזו השפעה יש לקשיים האלה עליך?
3. מה לדעתך יכולים להיות הפתרונות הפוליטיים לעניין הכיבוש של מזרח ירושלים?
4. מהן המלצותייך לטיפול במציאות הנוכחית?

הסיבוב הראשון של ראיונות ושל סקירת הספרות נעשו בין ינואר לפברואר 2022 בהשתתפות ארבע משתתפות. הן שיתפו מידע ששימש נקודת התייחסות הכרחית לצורך הבנת הדברים והקשרם למחקר, זאת באמצעות מיפוי דעותיהן לגבי רוב האתגרים הבוערים שבפניהם עומדות הנשים הפלסטיניות במזרח ירושלים כתוצאה מהכיבוש. רק אחרי עיבוד המידע של המרואיינות הראשונות התקיימו ראיונות העומק עם שש הנשים הנוספות. התובנות של המרואיינות המרכזיות ועמדותיהן קיבלו ביטוי מאוחר יותר גם בדבריהן של יתר המרואיינות בסיבוב השני שנערך במרץ ובאפריל 2022. ניתוח הנרטיבים והמידע שנאסף חשף נושאים מהותיים שהם מעוררי דאגה אצל כולן. מתוך כך נגזרו, בסופו של דבר, הנושאים העיקריים שיפורטו להלן: אימהות, זהות, ביטחון אנושי ופתרונות פוליטיים.

ממצאים

אימהות על המשמר ותחת שמירה

מתוך הנרטיבים שעלו בראיונות עם הנשים, שב ונשנה נושא האימהות תחת כיבוש, לרבות באיזור מזרח ירושלים. בנוסף, עלתה ההשפעה של חיים בסביבה של אלימות פוליטית על יחסי אימהות-ילדים. מתוך עשר הנשים שהתראיינו, שמונה היו אימהות, ושלוש סבתות. כמובן, לכולן היו אימהות והן יכלו להעיד על הקשיים שגם הן חוו בעברן.

אחת מן המרואיינות סיפרה על תחושת נישול קשה בכל הנוגע לאימהות שלה, אשר נגזלה ממנה, בידי הכובש הישראלי

אחת מן המרואיינות סיפרה על תחושת נישול קשה בכל הנוגע לאימהות שלה אשר נגזלה ממנה בידי הכובש הישראלי. כל האימהות אמרו שהן נאבקו בעת מילוי תפקידן לספק את הצרכים המינימליים של ילדיהן, כגון תזונה ומקלט בטוח, ויותר מכל כולן ייחלו לכך שילדיהן יוכלו לנהל חיים רגילים כמו יתר הילדים ברחבי העולם.

משתתפות המחקר דיברו על כך שכאימהות שחיות תחת כיבוש, הן לא יכולות להרשות לעצמן את המותרות של ספונטניות בהתנהלות שלהן ושל ילדיהן. הן חייבות לתכנן כל היבט בחיי היומיום שלהן בקפדנות ובה בעת לשמר מידה של גמישות, שכן הכיבוש יכול לטרוף את הקלפים ברגע. רוב האימהות דיווחו כי הכיבוש דרס את חלומותיהן והביעו חששות שגורל דומה יהיה מנת חלקם של ילדיהן, ש"גדלו במציאות שכולה רק סכסוך וכיבוש". הן אמרו שהכיבוש חילחל לתוך חייהן במידה כזו שהפך לחלק מזהותן וגזל מהן את תחושת העצמי שלהן.

הכיבוש חילחל לתוך חייהן במידה כזו שהפך לחלק מזהותן וגזל מהן את תחושת העצמי שלהן

רוב המרואיינות דיברו על כך שהכיבוש מייצר מצבים שבהם אימהות חשות ונראות פגיעות וחסרות אונים גם בעיני עצמן וגם בעיני ילדיהן, דבר שגורם לטראומה ומאיים על הביטחון האישי של האימהות כמו גם על זה של ילדיהן.

איחוד משפחות

על פי חוק האזרחות והכניסה לישראל, פלסטינים ממזרח ירושלים שנישאים לבני זוג בעלי דרכון הרשות הפלסטינית או דרכון זר ורוצים לחיות כמשפחה מאוחדת בירושלים חייבים להפנות בקשה לאיחוד משפחות למשרד הפנים. תהליך הבקשה מפרך, הוא דורש מהפונים להציג מסמכים רבים ולציית לכללים הנוקשים שמשרד הפנים קבע קודם לאישורה. אי-עמידה באי-אילו מהתנאים מובילה לדחיית הבקשה. כתוצאה מכך, זוגות רבים חיים במזרח ירושלים באופן בלתי חוקי ותחת איום של גירוש; אחרים בוחרים לחיות בנפרד; ויש כאלה שבסופו של דבר בוחרים להתגרש. הרציונל שעמד מאחורי החוק, שממשלות

ישראל עשו בו שימוש רציף לאורך השנים, היה של צרכים ביטחוניים. ארגוני זכויות אדם מערערים מזה זמן רב על תקפותו של רציונל זה, כשהם גורסים כי המוטיבציה האמיתית שמנחה אותו היא צמצום מספר הפלסטינים החיים במדינת ישראל.

אימהות שבקשתן לאיחוד משפחות סורבה חיות בפחד מתמיד מפני מעצר וגירוש, מצב אשר משפיע על חופש התנועה שלהן ברמה הבסיסית ביותר. כמה מהמרואיינות הביעו כאב על כך שאינן יכולות לקחת חלק באירועים של ילדיהן ועל כך שמצב זה משפיע עמוקות על התפתחותם הקוגניטיבית, הרגשית והמנטלית; ושבה בעת, הוא גוזל מהן את ההנאות הבסיסיות ביותר של אימהות, כמו הצטרפות אל הילדים כשהם יוצאים לשחק בחוץ, טיול עימם ברחובות העיר העתיקה, או ליווים למסיבות ימי הולדת. קשים אף יותר הם המקרים שבהם אימהות מנועות מללוות את ילדיהן לטיפול רפואי, משום שהילדים רשומים כמזרח ירושלמים, אך לא האימהות. הנשים דיווחו על תחושה עמוקה של פגיעות, ואלה שממתינות להיתרים במשך עשורים הביעו עייפות הנובעת מהצורך המתמשך להסתיר את עצם קיומן.

> אני חיה בירושלים כבר 25 שנים, והבקשה שלי לאיחוד משפחות עדיין לא אושרה. ישראל רוצה למחוק את הקיום שלי בעולם, כאדם וכאמא, על ידי כך שהיא כופה עליי חוקים ומהלכים מפלים לרעה. היא רוצה לגזול ממני את הזכויות הכי בסיסיות ואת האימהות שלי. (...) הכיבוש הישראלי רוצה שילדיי יחוו לבד את האירועים בחייהם, כאילו אין להם אמא, כאילו הם היו יתומים. אני לא יכולה להשתתף בפעילויות של הילדים שלי ובטקסים שלהם בבית הספר ולא יכולה ללכת איתם לשום מקום. אני חייתי בפחד את כל חיי בעיר העתיקה. (...) בכל מקום שאליו אני הולכת יש נוכחות של שוטרים. אם אני יוצאת לגיחה קצרה לקניות, יכול להיות שפתאום יוצב מחסום בדרך חזרה הביתה, ואם יתפסו אותי, יגרשו אותי לעזה ויפרידו אותי מילדיי, שרשומים רק במסמכי הזהות של אבא שלהם.

המרואיינת להלן חיה בבית שהמשטרה מעוניינת להשתלט על גגו כדי לנטר ולפקח על השכונה. היא סיפרה שבמסגרת מאמצי המשטרה לפנות את המשפחה מהמקום, המשטרה משתמשת בילדים כקלף מיקוח, תוך שהיא מפעילה לחץ פסיכולוגי באמצעות רמיזות שיעצרו את אימם ויעבירו אותה לעזה. היא גם סיפרה על התנהגות שוטרים שנועדה להשפילה לעיני ילדיה.

> יום אחד, בשעה מוקדמת בבוקר, הגיעו אליי שוטרים הביתה וביקשו ממני להתלוות אליהם לחקירה. (...) הייתי צריכה ללכת לחדר השירותים כי הייתי בזמן המחזור החודשי. הם שלחו איתי שוטרת שליוותה אותי לאמבטיה! אמרתי לה שאני צריכה קצת פרטיות כי אני רוצה להחליף את התחבושת ההגיינית, אבל היא לא הסכימה. עשיתי את זה כשהיא מסתכלת עליי, כששני הילדים שלי שהתעוררו מהרעש עמדו מהצד השני של הדלת.

אחרי שהיא יצאה מחדר האמבטיה, השוטרת רצתה לאזוק אותה בידיים ובקרסוליים. הילדים היו מבועתים ממראה אימם באזיקים, והיא חששה מפני האפשרות שהשוטרים יעכבו את ילדיה, ולפיכך ניסתה לחשוב כיצד להרגיעם. היא חייכה אל הילדים והזכירה להם שמאז ומתמיד רצתה לענוד צמידים על ידיה וקרסוליה ושאלו שהמשטרה שמה עליה הם בדיוק התכשיטים שאליהם תמיד השתוקקה.

מרואיינת אחרת שנאבקת בהשפעות החמורות של מדיניות איחוד המשפחות דיברה על ההחלטות והמאמצים שמולם אימהות נדרשות להתמודד כדי שמשפחותיהן ימשיכו לחיות ביחד. בהיותה נשואה לגבר עם תעודת זהות של מזרח ירושלים, היא בחרה לחיות בכפר עקב, שכונה מלוכלכת וצפופה, שאמנם נמצאת בתוך הגבולות המוניציפליים של ירושלים אך ממוקמת מצידה האחר של גדר ההפרדה. כל זאת כדי שילדיה לא יאבדו את זכויותיהם במזרח ירושלים. אך כיוון שילדיה רשומים רק בתעודת הזהות של אביהם, היא מנועה מלחצות את המחסומים יחד איתם. היא נזכרה בכאב באירוע שבמהלכו נאלצה לעזוב מאחור את בתה התינוקת ששכבה בוכה ברכב שבו נהג בעלה, שכן היא עצמה נאלצה לעבור דרך מחסום אחר שהיה מיועד למי שאינם מחזיקים בתעודת זהות של מזרח ירושלים.

היא נאלצה לעזוב מאחור את בתה התינוקת ששכבה בוכה ברכב שבו נהג בעלה, שכן היא עצמה הייתה צריכה לעבור דרך מחסום אחר

> התחתנתי כשהייתי בת 18. שבע שנים מחיי עברו בהמתנה לגיל שמאפשר להגיש בקשה (לאיחוד משפחות). (...) במהלך ארבעת ההריונות שלי, תמיד הייתי רדופה במחשבות רעות שלא אספיק להגיע בזמן ללידות שהיו בירושלים בגלל שלא יהיה קל לעבור את המחסום, או אפילו יותר גרוע, שהם לא יתנו לי בכלל לעבור. (...) אם אמא רוצה לקחת את הילדים שלה לחופשה, היא צריכה לקבל הסכמה רשמית של האב משום שהילדים רשומים בתעודת הזהות שלו. החיבור הרשמי היחיד לילדים שלך הוא פיסת נייר שניתנה על ידי האבא.(...) כאשר עוברים מחסום, אסור לי להישאר במכונית עם בעלי וילדיי, אני חייבת לחצות דרך מעבר המיועד לאנשים שאין להם תעודת זהות כחולה (תושבות בירושלים). לאף אחד לא אכפת אם יש לי תינוקת בוכה במכונית. עדיין אני חייבת לעזוב את המכונית ולעבור לתור המיוחד של הבדיקה הביטחונית לאנשי הגדה המערבית. הילדים שלי עוברים דרך תור אחר והם מחכים לי בצד השני, לפעמים הם מחכים הרבה זמן עד שאני מסיימת.

היא המשיכה לתאר גם את השפעתה של מדיניות איחוד משפחות על סוגיית משמורת הילדים במקרי גירושין. ברגע שתוקף רישיונות התושבות הזמניים של נשים פג הן נאלצות לעזוב את מזרח ירושלים, אך בתי המשפט ברמאללה אינם יכולים לאלץ בעלים במזרח ירושלים לשלם מזונות עבור ילדיהן. הבעלים יכולים להחליט למשוך את בקשת איחוד המשפחה ו/או להחזיק את הילדים בירושלים, ועל ידי כך למנוע מאימהותיהם גישה אליהם עד הגיעם לגיל 18.

תיאור גרפי של אי-שוויון בין אזרחים יהודים ותושבים פלסטינים ילידי מזרח ירושלים[11]

[11] משמר זכויות האדם (Human Rights Watch), הסף נחצה: הרשויות הישראליות ופשעי האפרטהייד והרדיפה, **HRW** (27.4.2021).

כלכלה, תעסוקה והשכלה

רוב המרואיינות הביעו את חששותיהן מיוקר המחייה הגבוה. הן הרחיבו בדבריהן לגבי מאבקן כאימהות לספק את צורכי ילדיהן במצב של כיבוש שמשפיע על הגישה לתעסוקה הולמת. נשים ממזרח ירושלים נשלחות על ידי שירות התעסוקה הישראלי לעבודות משפילות ובמקרים רבים הן צריכות לעבוד בשתיים או בשלוש עבודות כדי להביא פרנסה למשפחותיהן. בעוד דאגות כלכליות והסכנה מפני הטרדות מיניות היו משותפות לכל הנשים, במקרה של אימהות נוסף גם ההיבט של הצורך להסכין עם התעללות כדי לספק פרנסה לילדיהן.

בעוד דאגות כלכליות והסכנה מפני הטרדות מיניות היו משותפות לכל הנשים, במקרה של אימהות נוסף גם ההיבט של הצורך להסכין עם התעללות כדי לספק פרנסה לילדיהן

> יש הפרת זכויות אדירה בתחום של הזדמנויות כלכליות ותעסוקתיות לאימהות במזרח ירושלים. נשים חשופות להתעמרות מצד המעסיקים שלהן. הן נאלצות לעבוד בלילות, הן סובלות מהטרדות מיניות והן לא יכולות להתלונן מבלי שיאבדו את ההכנסה שלהן. הן לא יכולות לדבר!

המרואיינת הבאה דיברה גם על לוחות הזמנים הקשים של אימהות עובדות בגלל הצורך להבטיח שילדיהן יגיעו לבתי הספר ושהן תגענה למקומות עבודתן בזמן.

> מתי לדעתך אמא מכפר עקב, שעובדת במערב ירושלים, צריכה לעזוב את הבית כדי להגיע לעבודה? היא צריכה לעבור דרך מחסום קלנדיה, מה שאומר שכדי לעקוף את התורים הארוכים היא צריכה להגיע למחסום בארבע בבוקר. לפני זה היא צריכה להכין הכול לילדים ליום הלימודים, להבטיח שיהיה להם אוכל כשהם חוזרים הביתה, לוודא שיש מישהו בבית שיעיר אותם בזמן וילווה אותם לבית הספר, וכל זה עוד לפני שהיא מגיעה לעבודה. זה לא נורמלי. יש נשים שעובדות במפעלים בעטרות, אזור תעשייה שרוב הפועלים בו הם פלסטינים שעובדים בעבודות פרך. יש אימהות שנשלחות לעבוד בניקיון אצל מתנחלים! זאת מציאות מאוד קשה ומכאיבה, אבל אימהות מקבלות אותה כי הן צריכות לשים אוכל על השולחן בשביל הילדים שלהן.

מחסומי שפה, שוני תרבותי ודעות קדומות מתווספים לרשימת האתגרים השגרתיים שמלווים את תהליך חיפוש העבודה, ואימהות חוששות שמעגל זה יימשך גם בעתיד. המרואיינות הביעו דאגה באשר לעתיד ילדיהן. הן חוששות לגבי ההזדמנויות שיהיו לילדיהן לתעסוקה ראויה שמתאימה לכישוריהם, ליכולותיהם ולשאיפות שלהם. לכך מתווספת הדאגה לגבי המעסיקים העתידיים ומפני האפשרות שינצלו אותם משום שהם מגיעים ממזרח ירושלים, שבה המשרות נדירות והשכר נמוך.

> אני חושבת איך אני יכולה לשפר את החיים של הילדים שלי ולשבור את מעגל העוני. אימהות צריכות גם לדאוג לגבי הבנות שלהן: האם הן צריכות ללמוד עברית? האם כדאי שישלימו

> בגרות? עניין נוסף שעולה כשמחליטים לאיזה בתי ספר או אוניברסיטאות כדאי לשלוח את הבנות שלהן קשור בזהות; האם הן תהיינה בסביבה שתהיה לה השפעה שלילית על הזהות והתרבות הפלסטינית שלהן? (...) אני תוהה איך הבת שלי תתפרנס אם התעודה שלה לא תהיה מוכרת? כאמא, אני מתקשה לדמיין את העתיד. אני יודעת שתוך כמה שנים אני לא אוכל להרשות לעצמי לחיות כאן יותר.

מרואיינת אחרת דיווחה על התלות של נשים בבעלים שלהן לצורך הרשמת הילדים לבית ספר כאשר האם אינה מתועדת, דבר שמותיר לאב להכין את המסמכים הנדרשים.

> בעלי היה עצלן והזניח את הדברים ואני הרגשתי שאני תלויה בו. כאמא, לא הייתי בכלל ערה לחשיבות של פרוצדורות ומסמכים, או כמה זה מסובך להשיג תעודת לידה לילדים. לא תיארתי לעצמי שכל הדברים הם כל כך מסובכים ולא הכרתי את החוק הישראלי. לא ידעתי שאני צריכה את תעודות הלידה המקוריות של הילדים, כתובת בירושלים והוכחה לתושבות כדי לרשום אותם לגני ילדים או לבתי ספר.

אתגרים לוגיסטיים, כמו הצורך לעבור דרך מחסומים, משפיעים על החלטות לגבי בתי הספר שאליהם הילדים ילכו, מספר השעות שהם יבלו בדרך אל ומבית הספר ואיכות החינוך שיקבלו. בה בעת, החוסר בבתי ספר ציבוריים בקרבתם מכריח לעיתים קרובות את ההורים לבחור בבתי ספר פרטיים, חרף עלותם הגבוהה והמרחק שלהם מהבית.

> אם הנכד שלי מאחר בדקה לאוטובוס של בית הספר שנמצא בצד האחר של המחסום, הוא צריך לחזור הביתה. את יכולה לדמיין לעצמך? אם היו מספיק בתי ספר ציבוריים טובים, למה שמישהו ישלח אותם לבתי ספר פרטיים בבית חנינא? זה היה יכול להפחית מהפחד שלי לגבי הילדים שלי; כשהבן שלי לומד בבית ספר קרוב, אני מרגישה יותר בטוחה.

רווחה פיזית ורגשית

כל המרואיינות אמרו שהדאגה העיקרית שלהן היא הביטחון ורווחת החיים של ילדיהן, שההתנסות היומיומית שלהן היא זו שאופיינית לאזורי סכסוך. מרואיינת מרכזית תיארה את המחיר הפסיכולוגי:

> כאמא, את חוששת כל פעם שהילד יוצא מהבית. את צריכה לטלפן אליהם כדי לוודא שהם הגיעו בשלום. (...) רק תדמייני לעצמך איזה סוג של מתח וחרדה זה מייצר בבן אדם ובחברה, כשאנשים כל הזמן מצלצלים אחד לשני כדי לבדוק שהם בסדר. הילד יכול להרגיש חנוק בגלל כל הטלפונים האלה; הילדים מרגישים שעוקבים אחריהם, כאילו שהם לא יכולים לקבל רגע לעצמם. הם גם עייפים מזה נפשית.

אמא ממחנה הפליטים שועפאט תיארה את הסכנות שפעילות כוחות הביטחון הישראלים מציבה בפני ילדים במחנה ואת המתח הנפשי שהיא מטילה על אימהות. היא דיברה על השימוש בגז מדמיע ברובעיו הצפופים של המחנה, ועל חילופי אש שמסכנים את חייהם של ילדים תמימים שנקלעים לאירועים כאלה, או מואשמים בטעות כעבריינים המעורבים בפעילות בלתי חוקית.

השגחה על צעירים שהושמו במעצר בית מובילה לשינוי ביחסי הורים-ילדים; מצב זה מאלץ את האם להיכנס לתפקיד של סוהר בשירות הכיבוש – תפקיד שסותר לגמרי את זהותה כאם

> תארי לעצמך את הילד שלך הולך לבית ספר ונפגע מגז מדמיע או שומע קול של כדורים. כאמא של ילדים נוספים שנמצאים איתך בבית, את לא יודעת אם לצאת ולחפש את הילד. (...) העצבים של האמא נשארים מתוחים עד הקצה עד שהילד שלה חוזר מבית הספר. היא סובלת ככה כל יום.

אחת המרואיינות ציינה את כמות המעצרים של קטינים, שחלקם אפילו מושמים במעצרי בית. היא הסבירה איך המצב הבלתי נורמלי הזה מוביל לשינוי ביחסי הורים-ילדים, מאלץ את האם להיכנס לתפקיד של סוהר בשירות הכיבוש – תפקיד שסותר לגמרי את זהותה כאם.

> כאשר זה קורה, ישראלים גוזלים בעיקרון את תפקיד האמא והופכים אותה לסוהרת של ילדיה בתוך הבית שלה. זה מעוות לגמרי את היחסים בין האמא לילד שלה, וזה לא נורמלי. כשילד קטן רואה כיצד מאלצים את אימו להתייחס אליו אחרת, זה שותל אלימות ושנאה בלב שלו. האמא גם מאבדת סבלנות כלפי הילד כי היא מרגישה שהיא חייבת להישאר בבית כל עוד הילד לא יכול לצאת ממנו. זה חשוב להכיר בזה שהמצב הזה הוא לא נורמלי או בריא ליחסים בין אם לילדיה!

הריסת בתים

זוהי עובדה ידועה שמשפחות רבות במזרח ירושלים עומדות בפני פינוי או הריסת בתיהן כיוון שאלה נבנו ללא היתר (בדרך כלל בשל המדיניות הישראלית אשר הופכת את השגת היתרי הבנייה לבלתי אפשרית), או מפני שמתנחלים יהודים מתחרים על הבעלות עליהם. אפשר בנקל להבין את הטראומה הרגשית של אובדן ביתך, אך המרואיינות מציגות ממד חדש בתיאוריהן את החוויה הזו מנקודת המבט של אימהות.

> אף אחד לא חושב או כותב על ההפרות שפולשות אל תוך האינטימיות שלהן ועל הערכים של צניעות בקרב האימהות המוסלמיות האלה ומה עובר עליהן מהרגע שהן נזרקות מהבתים שלהן! כשנשים או אימהות מפונות מהבתים שלהן הן נאלצות לעבור ולחיות בתוך חללים צפופים, בדרך כלל בביתם של מי שמארח אותן. לנשים שאיבדו את הבתים שלהן נוצרת בעיה קשה כשזה מגיע לענייני ההיגיינה והנוחות היומיומית שלהן. תחשבו על אישה שרוצה להתקלח, לרחוץ את הילדים שלה או להסתובב בבית בפיג'מה ובלי כיסוי ראש. איך היא

> יכולה לעשות את זה בבית של מישהו אחר? לישון ולהחליף בגדים הופכות למשימות שנעשות תחת העיניים הבוחנות של אנשים שהם לא חלק מהמשפחה הגרעינית שלהם. הן סובלות מהפלישה האלימה הזאת, ישירות או בעקיפין, מצד המארחים שלהן, ויש לזה השפעות פסיכולוגיות נפשית וחברתית. הלחץ הפסיכולוגי הנמשך הזה יכול להוביל לפגיעה בבריאות הנפשית והפיזית, והיא יכולה להיות קטלנית.

אחת מן המרואיינות תיארה בפירוט וכאב את המחשבות והרגשות שמציפים אם לילדים כאשר כוחות הביטחון הישראלים מתקרבים אל סף ביתה.

> האם את או הקוראים של דוח זה יכולים לדמיין את עצמכם מגורשים מהבית שלכם? האם אתם יכולים לדמיין מה עובר בראש של אמא כשזה קורה? המחשבות שלה רצות בכל הכיוונים. היא מוכרחה לטפל בכל כך הרבה דברים; היא מוצפת רגשית ולא יודעת מאיפה להתחיל. היא חושבת: האם קודם כל אני צריכה לאסוף את כל המסמכים החשובים של המשפחה מהבית? האם לקחת איתנו אוכל? קצת בגדים? האם לקחת את ספרי הלימוד של הילדים? האם ללכת לחפש אותם, כדי שלא ירביצו או יעצרו אותם במהלך הפינוי? היא דואגת לאן היא והילדים שלה והמשפחה או ההורים יכולים ללכת? מה להשאיר בבית מאחור, מה לקחת? מה קורה לאישה הזאת ולילדים שלה כשהבית נהרס? איפה היא תחייה? מי יהיה מוכן לקבל אותה בזרועות פתוחות? לרוב האנשים יש בקושי מספיק מרחב לעצמם בדירה של שני חדרים; איך הם יוכלו למצוא מקום בשביל משהו אחר?

בניסיון להמחיש את ההשפעה הנפשית על הילדים ואת ההשלכות ארוכות הטווח, מרואיינת אחת סיפרה על ילדה קטנה שתמיד הלכה לבית הספר עם מטבע של חמישה שקלים בכיס. כשהיא נשאלה על ידי מורתה למה היא עושה כך, הילדה הסבירה שהיא מוודאת שיש לה כסף כדי להגיע לבית סבתה במידה שביתה ייהרס בזמן שהיא בבית הספר.

> ילדים אחרים לוקחים את הצעצועים שלהם לבית הספר כי הם מפחדים שהבתים שלהם יהרסו והם יאבדו אותם. הפחדים האלה נמצאים בילדים האלה מגיל מאוד צעיר. הם לא יכולים לישון בשקט, הם לא יכולים להירגע לרגע; הם קופצים כל פעם שיש דפיקה על הדלת כי הם חושבים שמשהו בא לפנות אותם. הם במצב של אימה כל הזמן!

זהות מפוצלת

המרואיינות הציגו תובנות מעניינות באשר למורכבות ולמגוון של המרקם האנושי במזרח ירושלים. המידע אף המחיש את הדרכים השונות שבאמצעותן ניתן לחשוב על המונח זהות בהקשר של מזרח ירושלים וכיצד המרואיינות נאבקות כדי לשמור על זהותן הפלסטינית.

הנשים דיברו בהרחבה על הבירוקרטיה שכרוכה בביסוס תושבות במזרח ירושלים, אפילו במקרים של נשים שחיו בעיר כל חייהן. חלקן חסרות תיעוד שנותן תוקף רשמי לזהותן בזמן שלאחרות מיוחס שיוך

לאומי כזה או אחר שאינו משקף את זהותן האמיתית כפלסטיניות. יש נשים שלכודות בתוך מצב קלאסי של מלכוד 22 שאינו מאפשר להן לנסוע משום שאין בידן דרכון, אך הן גם אינן יכולות לקבל דרכון משום שאינן יכולות לנסוע.

החלטות אישיות כגון האם להינשא או לאיזו קריירה לחתור מושפעות גם הן מעניין התושבות, דבר שמגביל את יכולתן של הנשים לפעול באופן מלא למימוש עצמי ולשיפור מצבן. הנשים גם תיארו כיצד ערכי התרבות הפלסטינית במזרח ירושלים נשחקו, ובתוך כך גבר הכרסום באופנים שבהם הזהות הפלסטינית באה לידי ביטוי.

המידה שבה הכיבוש חדר אל כל נדבך בחיי הפלסטיניים קיבל ביטוי בצורה התמציתית ביותר בדברים הבאים:

> [הכיבוש] פלש לכל נדבך בקיום שלנו; הוא נעשה חלק מהזהות שלנו, משהו שלא בחרנו לקחת אותו כל הזמן בחשבון בכל דבר שאנחנו עושים!

זהות כמונח משפטי

רוב התושבים הפלסטינים של מזרח ירושלים אינם אזרחי ישראל; המעמד המשפטי שלהם הוא תושבות קבע והוא מוענק להם על ידי ישראל בהתאם לחוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952, המסדיר את הכניסה של זרים לישראל ואת המגורים בה. כפי שהסבירו שתיים מהמרואיינות, על ידי החלת החוק לפלסטינים ישראל נוהגת כלפי ילידי ירושלים הלא-יהודים כאל מהגרים שנכנסו לתוך גבולות ישראל. הנשים הדגישו את חוסר ההיגיון של מצב עניינים זה, שכן הן לא היגרו לישראל ב-1967 אלא המשיכו להתגורר באותם מקומות שבהם חיו טרם חילופי השלטון. כפי שאחת מן המרואיינות המרכזיות ניסחה זאת:

> הם פשוט לא רוצים אותנו כאן; הם רוצים שנצא מירושלים. היינו פה תמיד, כאן נולדנו, ולמרות זאת כשאני רוצה לטייל, אני צריכה לקבל היתר כניסה מהצד הישראלי כדי לחזור לבית שלי!

הערה זו והערות נוספות, מפורשות ועקיפות, של מרואיינת זו ואחרות הצביעו ללא צל של ספק על חששותיהן הכבדים באשר למהות המעמד המשפטי ההפכפך שישראל העניקה להן, השונה מזה של יהודים החיים באותה עיר, ועל כך שרוב הפלסטינים הירושלמים חולקים את אותן דאגות ממש.

פלסטינים רבים נאבקים עם שאלת הזהות, משום שכל מיני סוגים של מסמכים נכפים עליהם או לחלופין, מסמכים שבידיהם מתבטלים בעת שהם נעים לתוך המבוך שהכיבוש מייצר ומחוצה לו, וזאת כאשר כופים עליהם מעת לעת לעשות בחירות כואבות כדי להימנע מהגליה שלא מרצון. במקרה של תושבי מזרח ירושלים, הקשרים שבין לוקאליות לזהות מורכבים אף יותר, כפי שעולה מהנרטיבים של המרואיינות.

מרואיינת אחת נולדה בירדן להורים פלסטינים שחזרו לרשות הפלסטינית ב-1997, אחרי 25 שנים בגלות. כיום היא בשנות ה-40 לחייה. לפני שעברה עם הוריה לגדה המערבית היא החזיקה באזרחות ירדנית. אחרי המעבר היא איבדה את האזרחות הירדנית שלה, הפכה להיות חסרת אזרחות ובידיה רק תעודת זהות של הגדה. בהיותה נשואה לבעל ממזרח ירושלים ולאחר המתנה בת 15 שנים לאישור איחוד משפחות עבור משפחתה, היא קיבלה היתר 00 על ידי ישראל – אישור זמני שמאפשר לה להישאר בירושלים לתקופה בלתי מוגבלת, בשונה מאחרים מהגדה המערבית שהיתרי הכניסה שלהם לא מתירים להם להישאר בלילות או אחרי שעה מסוימת כמצוין במסמך שבידם. היתר ה-00 שלה אינו מתחדש אוטומטית. מדי שנה היא נדרשת להציג כמות גדולה של מסמכים כגון חשבונות חשמל ומים, חוזי שכירות, תשלומים לביטוח בריאות וכדומה כהוכחה לתושבות שלה. אם ייחסר ולו מסמך אחד בלבד ההיתר שלה לא יחודש, והיא תהיה מנועה מלהיכנס לתחומי מזרח ירושלים. המחסום הבירוקרטי שמוצב בינה לבין משפחתה באמצעות מעמדה השונה יוצר מצבים של הפרדה פיזית, ולכך ישנן גם השלכות פסיכולוגיות. לדוגמה, תוכניות לצאת עם הילדים לחתונת אחיה בירדן בוטלו בשל הבקשה התלויה ועומדת לאיחוד משפחות.

> עורך הדין אמר לי שלא הכרחי שהם ישתתפו בחתונה של הדוד שלהם. סעי לבד ותשאירי אותם כאן. אם הם ייסעו, הם יכולים להיתקע למשך חודשים או אפילו שנים בהמתנה לאיחוד המשפחה שלהם, ויתכן שהבקשה בכלל לא תאושר, אז לא כדאי שתסתכני. לכן לקחתי איתי רק את הבת שלי בת השנתיים, אבל כשהגעתי לגבול פקיד משרד הפנים אמר לי ללכת ולרשום אותה ברשומות הפלסטיניות. אז חזרתי הביתה ויצאתי למחרת שוב לדרך בלעדיה.

אחת מן הנשים, ממוצא פלסטיני, גדלה במצרים וחיה במזרח ירושלים עם בעלה ושבעת ילדיהם במשך 25 שנים. בקשת הזוג לאיחוד משפחות מעולם לא אושרה. כאשר היא הגיעה לראשונה לירושלים היו בידיה אישורי מעבר מצריים – לא דרכון מצרי, משום שאביה נולד בעזה. כאשר אישור המעבר שלה פג היא נאלצה לנסוע למצרים כדי לחדשו; אבל כל עוד בקשתה לאיחוד משפחות הייתה תלויה ועומדת, ומבלי שיכלה לקבל כל מסמך אחר מהצד הישראלי שיעניק תוקף להיותה תושבת מזרח ירושלים, כל יציאה ממנה לא הייתה אפשרית. כמו נשים רבות אחרות שנישאו לבני זוג ממזרח ירושלים, היא פחדה להיקלע למצב שימנע ממנה לשוב אל בעלה וילדיה. היא דיברה על הייסורים שעברו עליה כאשר נמנע ממנה לבקר את אמה ואת אביה טרם לכתם לעולמם. תוך חיפוש דרך להשתחרר ממצב של מלכוד 22 היא פנתה לשגרירות המצרית וגילתה שהיא זכאית לקבל דרכון מצרי, משום שאביה, מתוך ראיית הנולד באשר לעתיד מעמדה של בתו, הפך לאזרח מצרי שנים קודם לכן. עם זאת, הרשויות המצריות הודיעו שעליה להגיע למצרים כדי להשלים את התהליך, דבר שהחזיר אותה לנקודת המוצא.

> אין לי שום מסמך רשמי – לא אישור ולא כל מסמך משפטי – שמוכיח את התושבות שלי או את הזהות שלי. (...) אני הרגשתי במשך 25 שנים כמו יתומה; זאת הרגשה שחיה איתי מאז שהגעתי לירושלים כדי להתחתן. ההורים שלי לא יכלו אף פעם לבוא לבקר אצלי, ואני הפסקתי ליהנות ברמדאן, בחגיגות של עיד אל-פיטר, כי המשפחה שלי לא השתתפה איתנו. (...) ישראל רוצה למחוק את הקיום שלי בעולם בפעולות שמפלות לרעה ועם החוקים שלה. היא רוצה לגזול מאיתנו את הזכויות שלנו. אין לי אפילו את הזכויות המינימליות. כל מה שאני רוצה זה חופש תנועה. האם זה מוגזם לבקש?

כל המרואיינות דיברו על המאבקים שהן מנהלות כדי להשיג הכנסה מספקת וכדי להחזיק במעמד של תושב בתוך האזורים שבהם ישראל מכירה כחלק מהאזור המוניציפלי של ירושלים. מרואיינת שנולדה בביר נבאלא, אזור שהוצא מחוץ לגבולות המוכרים של ירושלים לאחר הקמת גדר ההפרדה, גוללה מסכת מלאת כאב של עזיבה שלא מרצון של הוריה את הבית רחב הידיים והיפה שהיה בבעלותם בביר נבאלא, ושכירת מקום קטן בהרבה בבית חנינא שממוקמת בתוך גבולות העיר.

> המקום ששכרנו היה הרבה יותר קטן מהבית שהיה לנו בביר נבאלא. שם גרנו ממש בנוחיות; המקום היה מאוד נחמד ומרווח. ואז הם בנו את הגדר, ופתאום נשארנו מהצד השני, כשאני לא יכולה ללכת לבית הספר שהיה עכשיו מעבר לחומה. ההכנסה של המשפחה שלי לא הספיקה כדי לשלם את הוצאות המחייה החדשות, וההורים שלי היו חייבים לעבוד מאוד קשה כדי למצוא מקורות פרנסה נוספים כדי לגדל אותנו.

בכל הנוגע למסמכי זהות, ובשונה מהמרואיינת שהייתה חסרת כל זהות רשמית, המרואיינת שלעיל אמרה שיש בידיה כמות גדולה ומבלבלת של מסמכים שונים המוכיחים שהיא מתגוררת בישראל מבלי להיות ישראלית, והיא מחזיקה באזרחות ירדנית מבלי להיות ירדנית אמיתית. היא סיפרה שיש לה תעודת זהות של ירושלים שישראל מנפיקה רק לפלסטינים ילידי ירושלים; היא מחזיקה גם בתעודת מעבר שמוענקת רק לתושבים שיש בידם תעודת זהות של ירושלים; יש לה דרכון ירדני מסוג "P", השונה מהדרכון שמחזיקים אזרחים ירדנים שמחזיקים בתעודה צהובה. בנוסף, אביה מוכר כפליט בידי אונר"א ומחזיק בתעודה של פליט.

בעוד ילידת ירדן הביעה תסכול בנוגע לכמות המסמכים שהיא נדרשת להציג מדי שנה כדי לשמר את התושבות הזמנית שלה, מרואיינת אחרת שהיא תושבת קבועה דיווחה שגם לה יש ארכיון המכיל תיעוד קפדני ממוסמך כנדרש כדי להוכיח שמזרח ירושלים מהווה את מרכז חייה בעת שהיא מחדשת את תעודת הזהות, למרות שהיא נולדה וחיה מאז ומתמיד במזרח ירושלים.

> אני כל כך עייפה מלתייק כל חשבון ששילמנו בשביל להוכיח את התושבות שלי. יש לי 50 תיקים שמלאים בניירות שמוכחים את הקשרים המשפחתיים שלי ואת התושבות שלי. אני שומרת את התעודות מגן הילדים שלי; אני שומרת את כל חוזי השכירות של המשפחה שלי בירושלים. יש לי עוד את כל חשבונות החשמל מאז 1970. (...) למרות שאנחנו כבר בעידן הדיגיטלי, כדי לחדש את תעודת הזהות שלי אני חייבת להציג ראייה מוחשית מחמש השנים האחרונות, כולל דמי מחלה ותשלומי מיסים, כדי להוכיח שאני גרה בירושלים.

היא מהרהרת במאבקים שגדשו את ילדותה כאשר היא מנסה לאפיין את זהותה הלאומית, להסביר את חוסר ההיגיון במצב שבו היא צריכה ליישר קו בין תחושת העצמי שלה לתוויות שהרשויות מטביעות עליה.

> השאלה לגבי הלאומיות שלי עלתה בפעם הראשונה בהרשמה לאוניברסיטה. זה עלה בזמן הלימודים ואחר כך בהיבט המקצועי. בבית הספר הם לימדו אותנו שהלאומיות שלנו מוגדרת על ידי המדינה שבה אנחנו נתינים. אבל במקרה שלי, מתי תהיה כבר תשובה? גדלתי כירושלמית.

קיבלתי מעמד של תושבת קבע ותעודת זהות עם הסמל של מדינת ישראל על הכיסוי החיצוני של התעודה אשר מציינת שאני אזרחית ירדנית. אבל אני לא ירדנית. אני פלסטינית, אבל אין לי מסמכים שלפיהם המדינה שלי היא פלסטין. שפת האם שלי היא ערבית. המסמכים הרשמיים שלי הם בשפה העברית. אחת מתעודות הזהות שלי קובעת שכתובתי בירושלים מבלי לציין אם מדובר במזרח או במערב ירושלים. בעניין הלאומיות, נאמר "מיעוט ערבי". עכשיו לאומיות הוחלפה בכוכביות והכתובת שלי רשומה כמזרח ירושלים. כל הדברים האלה נותנים לי להרגיש מתויגת באופנים שבכלל לא בחרתי. הסאגה הזאת הכריחה אותי להתמודד עם הזהות שלי. יש לי דרכון ירדני שלא מעיד על שום שיוך לאומי. מה המשמעות של כל זה? כשהרשות הפלסטינית חתמה על הסכמי אוסלו, תווית אחרת צפה. אני עכשיו שייכת ללאומיות הפלסטינית? אני החלטתי לבנות ולהגדיר את הזהות שלי. אני ירושלמית גאה! אני מוסלמית שלובשת חיג'אב ועובדת בארגונים הומניטריים.

השלכות על מצב משפחתי ובחירת קריירה

המרואיינות שהוזכרו לעיל דיווחו כי גם החלטות שקשורות בנושא הנישואין קשורות בניירות ובתעודות המזהות של האדם: קרי, האם לאיש או לאישה יש או אין תעודת זהות ישראלית של ירושלים. למרות שאישה זו מחזיקה בתעודת זהות מסוג זה, היא החליטה להישאר רווקה לאחר שראתה את הסבל הרב שעובר על אחיותיה כתוצאה מתקנות משרד הפנים הישראלי, מאחר שהן שנישאו לבני זוג שאינם ממזרח ירושלים.

> מצאתי את עצמי דוחה את כל הצעות הנישואין שקיבלתי מגברים שהיו מהגדה המערבית, מחוץ למדינה, או ממדינות שאין להן יחסי נורמליזציה עם ישראל או שאינן מכירות בה, בגלל הסיבוכים האינסופיים של תהליכים לאיחוד משפחות. אני לא רוצה לסבול כמו אחותי והילדים שלה. עד היום, לאחיינים שלי אין תעודות לידה מהמקום שבו נולדו. אני מרגישה כאילו שאנחנו עושים ליסינג מהישראלים על הזכות שלנו להתקיים במקום הזה.

הסכנה שתושבות הקבע תבוטל השפיעה על חלק מההחלטות שהמרואיינות קיבלו בנוגע להזדמנויות לעבוד בחו"ל, משרות שהיו יכולות לשפר את איכות חייהן ולהעניק להן הרגשה של סיפוק ומימוש עצמי. בכל הנוגע לרשויות של ישראל, מימוש שאיפות באמצעות היענות למשרות כאלה משמעו שהאישה העתיקה את מרכז חייה מחוץ לירושלים. במצב כזה היא תאבד את מעמדה ולעולם לא תורשה לחזור. מרואיינת אחת הצביעה על המוסר הכפול ועל האפליה במדיניות התושבות שישראל מנהיגה, והדגישה את האופן שבו מצב עניינים זה משפיע על הזהות המקצועית של פלסטינים מזרח ירושלמים.

> מתנחלים יהודים יכולים לנסוע ולעזוב את המדינה לכמה זמן שהם רוצים. זה מהלך שלא מפלה אותם לרעה בנוגע לזכותם לחזור למקום. למה ישראלים יהודים יכולים להחזיק בשתי אזרחויות או יותר ועדיין לשמר את מעמד התושבות שלהם במדינה הזאת? למה הם יכולים לעזוב את ישראל לשנה או יותר ועדיין לשמור על כל הזכויות שלהם ברגע שהם חוזרים? למה הכיבוש הישראלי לא רואה אותנו כבני אדם עם זכויות בדיוק כמו שלהם? זאת צביעות ומוסר כפול. הם מעודדים את חיזוק השורשים שלהם כשהם מאשרים למתנחלים לחיות בגדה המערבית, והם עושים הכול כדי לעקור אותנו מהאדמה שלנו!

תרבות והשכלה כביטוי של זהות

חלק מהמרואיינות נזכרו כיצד ירושלים שימשה בעבר מרכז של חיי התרבות והזהות הפלסטינית. הן קוננו על אובדן מעמדה ועל העובדה שכיום רמאללה מחליפה את ירושלים בתפקידה זה. אחת מהן קשרה מצב זה, חלקית, לבנייה של גדר ההפרדה, אשר בודדה את הפלסטינים של מזרח ירושלים מהגדה המערבית. אחרת דיברה על תחושות העייפות והייאוש שנולדו מאבטלה ומעוני שיצרו חוסר עניין מצד התושבים לאירועי בידור ופנאי. היא תיארה גם את הנוכחות המאיימת של מתנחלים בעיר העתיקה כגורם שמרתיע פלסטינים לצאת מפתח ביתם אחרי רדת הלילה.

> אחרי חמש בערב, העיר העתיקה היא כמו עיר רפאים; האנשים מפחדים לעזוב את הבית. המתנחלים מכים אנשים ומרססים אותם בגז מדמיע, הם כמו פצצות מתקתקות שמחכות להתפוצץ כשהאיש המתאים מופיע. לפעמים סיפורים כאלה מגיעים לתקשורת, כמו הסיפור על האיש בן ה-45 שהלך בעיר העתיקה וחטף מכות רצח מהמתנחלים".

שתי מרואיינות הסבירו כיצד עיריית ירושלים, אף על פי שהיא גובה מהתושבים מיסים מוניציפליים, מתנה את המימון של בתי ספר פלסטינים בלימוד תוכנית הלימודים הישראלית. הן רואות בכך ניסיון לחזק את הנוכחות של ישראל בחייהן ולשנות את הזהות של הפלסטינים במזרח ירושלים דרך ספרי לימוד שאינם מספרים את ההיסטוריה של העם הפלסטיני וזרים לזהותם.

> אין לנו את הזכות לבחור את מערכת החינוך שלנו. בתי הספר שמקבלים תמיכה מעיריית ירושלים חייבים לאמץ את תכנית הלימודים הישראלית. זה ממש לא סבירו! לעירייה יש אחריות להעניק חינוך לכל התושבים בלי קשר לתוכנית הלימודים. החינוך זאת זכות בסיסית. אנחנו משלמים מיסים וזכותנו לקבל את השירותים האלה. זה כאילו הם עושים לנו טובה, בזמן שאנחנו משלמים בשבילם.

מרואיינת אחרת דיברה על הדילמה שקיימת בבחירת אוניברסיטה ישראלית או פלסטינית לבנותיה בשל ההתנגשות התרבותית והפחד שהן ירגישו צורך להשתנות כדי להשתלב.

> נכון שהן יכולות ללמוד באוניברסיטאות ישראליות, אבל זה מסלול מאוד קשה גם כלכלית וגם תרבותית. יש הורים שלא יכולים להרשות לעצמם לממן את הלימודים, והתרבות כל כך שונה שילדות עשויות להרגיש שהן חייבות לשנות את הזהות שלהן, מה שאנחנו לא רוצים שיקרה להן. אני לא רוצה שילמדו את הבת שלי ויחשפו אותה לדברים שהם לא חלק מהערכים והתרבות המוסלמיים שלנו.

(חוסר) ביטחון אנושי

ניתוח המידע מראה שתצורות שונות של חוסר ביטחון הן חלק בלתי נפרד ממציאות חייהן של המרואיינות ממזרח ירושלים: הן חיות במציאות שאותה הן מתארות ככואבת, מאיימת ומעוררת מתח. האיומים שניצבים בפניהן נובעים ממקורות שונים הכרוכים בחיים תחת כיבוש מתמשך ומהסיפוח והשליטה המעמיקים של ישראל במזרח ירושלים. לטענתן, אלה כוללים אפליה בשירותים שהעירייה מספקת; שיעורי עוני מדאיגים; תנאי חיים לקויים, תשתיות בלתי מספקות ומצוקת דיור; שוק עבודה חבול והזדמנויות מקצועיות מוגבלות; הריסת בתים וגירוש שנובעים מטרנספר של תושבים פלסטינים וייהוד שכונות פלסטיניות; אלימות של מתנחלים; התנהלות בלתי הולמת מצד כוחות הביטחון, בכלל זה מעצרים שרירותיים וחקירות וכן הטרדות מיניות; והגבלות על חופש התנועה. מכלול האמצעים הדכאניים הללו מקשה עליהן לשרוד ולהתפרנס וכן מאתגר את כבוד האדם שלהן. אם מחברים לכך את החלטת האו"ם 66/290, הרי בפועל נמנעת מנשות מזרח ירושלים זכותן הבסיסית לביטחון אנושי.

להיותן נתונות כמעט מדי יום לאלימות פיזית ומילולית ולהטרדות מצד כוחות הביטחון הישראליים והמתנחלים, יש השפעה חמורה על תחושת הביטחון שלהן ועל מידת המוגנות שלהן

הסוגייה של היעדר ביטחון פיזי עמדה במוקד הנרטיבים של כל המרואיינות ובראש דאגותיהן. מדבריהן עולה כי להיותן נתונות כמעט מדי יום לאלימות פיזית ומילולית ולהטרדות מצד כוחות הביטחון הישראלים והמתנחלים יש השפעה חמורה על תחושת הביטחון שלהן ועל מידת המוגנות שלהן. הן תיארו כיצד הפחד מחלחל אך תוך חיי היומיום שלהן מהרגע שהן מתעוררות בבוקר.

> הדבר הראשון שאני עושה כל בוקר זה לפתוח את החדשות ולהגיד לעצמי או-ק-יי, בואי נראה מה מחכה לנו היום: איזה כבישים פתוחים ואיזה נסגרו לנו, הפלסטינים? היו התעמתויות או ירי שאני צריכה לדעת עליהם? היו מחסומים פקוקים? האם אני מרגישה בטוחה כשאני מתעוררת בבוקר? התשובה, באופן הכי ברור, היא לא!

מדברי המרואיינות עולה כי למציאות הזו ישנן השלכות פסיכולוגיות מזיקות על רווחת החיים שלהן. הן ביטאו תחושות של מחנק חברתי ושל בידוד כתוצאה מגדר ההפרדה; תחושות של חרדה ותסכול, ושל זעם שניזון מהאיום שייעקרו בכוח מבתיהן ומהעיר; פחד מהאפשרות שיאבדו את פרנסתן ויתרוששו; פחד מלהיות נתונות להטרדה מצד כוחות הביטחון והמתנחלים; חרדה מפני האפשרות להפוך לעם עצבני ואגרסיבי; ומפני תחושות של השפלה ושל אובדן תקווה וחלומות לעתיד – כל אלה, כפי שאמרה אחת מהמרואיינות, מתווספים ל"תחושה של חוסר ביטחון קיומי".

אחת הדוגמאות שניתנו לאופן שבו הרשויות הישראליות משמרות את הפלסטינים במצב של חוסר איזון וחרדה היא המקרה של הרמזור במחנה שועפאט. בצד הדרך, היכן שהפלסטינים פונים כדי להיכנס אל תוך מחנה הפליטים, הרמזור מתחלף מאדום לירוק לשניות בודדות בלבד ואז חוזר לאדום לזמן רב מאוד. בה בעת, מתנחלים הנוסעים מנגד נהנים ממעבר נוח מצדו האחר של הכביש כשהאור הירוק של

הרמזור מואר רוב הזמן. הגם שברמזור נידח זה לא מדובר בסיכון חיים, הרי הרצון לסבך ולהעיק על חיי הפלסטינים ככל שאפשר נוכח כאן בבירור.

הקשבה לנרטיבים שעולים מעדויות הנשים מבהירה שמבחינתן המושג של ביטחון משמעו חיי אדם וזכות היחיד לחיות בכבוד וללא פחד. זאת בניגוד למושג הביטחון כפי שהוא נתפס, לטענתן, על ידי הרשויות הישראליות, המעוגן באופן בלעדי בטריטוריה ובכלי נשק.

דה-הומניזציה

המחקר חושף את אמונתן המוצקה של הנשים שבליבת הכיבוש מונחת תפיסה בסיסית המזהה אותן כתת-אנושיות. מן הנרטיבים שלהן עולה תחושה עמוקה של זעם על כך שהן לא נתפסות כאנושיות במלוא מובן המילה, ובהתאם זוכות ליחס לא ראוי. הן גורסות שישראל משוכנעת בכך שהשפה היחידה שהן מבינות היא השפלה וכוח וכי היא רואה בדה-הומניזציה שלהן ושל החברה הפלסטינית בכללותה עניין קריטי לשימור הכיבוש הבלתי אנושי והבלתי צודק, כיבוש שמפר סטנדרטים של החוק הבינלאומי ושל זכויות אדם. כתוצאה מכך, הן תופסות את מאבקן להגדרה עצמית של הלאום הפלסטיני לא רק כמאבק לצדק, אלא גם כמאבק לאנושיות.

> אין דבר כזה "כיבוש יותר נאור". אנושיות וכיבוש לא הולכים יד ביד. אם הישראלים היו מנסים לראות אותנו כבני אנוש במלוא מובן המילה, זה היה מוביל בהכרח לכך שהם יתנו לנו זכויות מלאות שכל בן אנוש זכאי להן, וזה יביא לסוף הכיבוש – אבל זאת מציאות שרוב הישראלים, הפוליטיקה והממשלה הנוכחית לא יאפשרו לעולם.
>
> הישראלים משמיצים את המוסר שלנו וחושבים שהם יותר מוסריים; הם ממש חושבים שנולדנו אלימים, ברברים, טרוריסטים, מחבלים מתאבדים, אנשים שלא מקדשים את החיים; הם משוכנעים שאנחנו התוקפים והם הקורבנות; בגלל זה הם חושבים שמגיע לנו שיתייחסו אלינו שכמו שמתייחסים למשהו אבסטרקטי.

אחת מן הנשים ציינה שהחברה הישראלית צריכה להתבונן אל תוך עצמה ולשאול את עצמה מהו המקור לאדישותה ולרמיסה של זכויות האדם של הפלסטינים. אחרות התייחסו למחיר שהנצחתו של כיבוש לא מוסרי וההתעלמות מחייהם של פלסטינים גובים מהחברה הישראלית, ובמיוחד מהדור הצעיר, שחוט השדרה המוסרי שלו הולך ונשחק.

> לעיתים קרובות הזרקור הוא עלינו – החברה הכבושה – אבל הישראלים והקהילה הבינלאומית צריכים להתמקד בחקר החברה הכובשת. בבקשה תדגישי בדוח שלכם את הנקודה החשובה הזאת כדי להזכיר לעולם שאנחנו בני אדם ולהגיד לקהילה הבינלאומית ולישראל שיבדקו את עצמן, וששתיהן ישאלו את עצמן איך הן ממשיכות לאפשר את ההפרה של זכויות האדם שלנו ולמנוע מאיתנו את הזכות להגדרה עצמית.

> אפילו אם הילדים של אימהות ישראליות לא נהרגים במלחמה עם הפלסטינים, הם בכל זאת יאבדו את הילדים שלהם כבני אדם. כשאדם כמו הילד שלהם מאבד ערכים אנושיים חשובים, ונדחק למצב שבו הוא הופך לחסר לב כשהוא יורה, או מרביץ לנו, או משפיל אותנו, הוא גם יכול להתייחס מחר בבוקר ליהודי בדיוק באותו אופן, כי משהו במערכת הערכים הבסיסית שלו השתנה. הכיבוש משבש לגמרי את העקרונות המוסריים שהם הבסיס של זכויות האדם האוניברסליות שלנו. הילד שלהם לא יהיה אותו הילד. הילדים יהפכו לפחות הומניים.

רדיפה במקום הגנה

לדברי מרבית המרואיינות, כוחות הביטחון הישראליים (משטרה, משמר הגבול והצבא) פועלים בדרכים שהן מתארות כ"משפילות, פרובוקטיביות, או ברוטליות שלא לצורך, כאשר הם באינטראקציה עם פלסטינים תושבי מזרח ירושלים או כאשר הם עוצרים או חוקרים אותם", ולעיתים הם מכים אותם ללא כל התגרות מהצד הפלסטיני. חלקן טוענות שכוחות הביטחון פועלים עם אצבע קלה על ההדק, וחוזרות לאירוע שבמהלכו איאד אל חלאק, גבר פלסטיני אוטיסט בן 32, נורה למוות בידי קצין משטרה ישראלי מפני שהתנהג בצורה מעוררת חשד.

> אנשי משמר הגבול הם מאוד יהירים, מרושעים ובעלי דעה קדומה כלפינו. והם מתייחסים אלינו כמו אל אויב. כל הפלסטינים ממזרח ירושלים חשודים בעיניהם.

רוב המרואיינות הביעו את התחושה שמשטרת ישראל פרוסה ברחבי מזרח ירושלים במטרה אחת בלבד: להגן על התושבים היהודים ולדאוג למתנחלים הלאומנים. אחת מהן אמרה שישראל עושה שגיאה גדולה בכך שהיא פורסת כוחות משטרה נרחבים כדי לסייר בקביעות בעיר, והאשימה את המשטרה בכך שחלק ניכר מהאלימות נובע מפרובוקציות שהיא עצמה מייצרת. מנגד, המרואיינות ממחנה הפליטים שועפאט ומכפר עקב התייחסו להסתייגות המשטרה מלהיכנס לשני האזורים האלה, למרות שהם ממוקמים בתוך הגבולות המוניציפליים של ירושלים, משום ששם "זה קשור רק לחיי פלסטינים". המרואיינת מכפר עקב טענה שאמנם היא משלמת מיסים לעירייה, אבל אינה זוכה להגנה שהיא ומשפחתה זכאים לה. המרואיינת משועפאט הרחיבה ואמרה כי היעדרה של אכיפת חוק מאפשרת לפשע להשתולל במחנה, בכלל זה גניבות, הכאות, ירי, סכסוכים משפחתיים וסחר ושימוש בסמים. היא טענה כי הרשויות הישראליות מאפשרות את פריקת העול הזו בכוונה, משום ש"הן רוצות שהדור הצעיר יהיה עסוק באלימות פנים-פלסטינית ויצרוך סמים במקום שיהיה פעיל במאבק הלאומי".

> משטרת ישראל לא ממלאת את חובתה להגן על פלסטינים ממזרח ירושלים ועל הרכוש שלהם. אפשר לראות תופעה דומה ביחס של המשטרה לערבים שנותרו בישראל אחרי 1948. המשטרה נגועה בפוליטיקה.

שתיים מן המרואיינות סיפרו כי במהלך עימותים ניסו להסיר להן את החיג'אב. לטענתן, דבר זה נעשה מתוך מטרה להשפילן, לעלוב בדת האסלאם ולפגוע באמונתן שעליהן לשמור על צניעותן. אחת המרואיינות סיפרה בפירוט כיצד שוטרת משמר הגבול התנכלה לה ותוך כדי עימות הסירה לה את החיג'אב.

> הייתי בדרך לעבודה ליד מסגד אל-אקצא כשראיתי שפרצו עימותים בין כוחות ביטחון ישראלים לגברים מהשכונה. כשהתקרבתי כדי להיכנס למקום עבודתי שוטרת משמר הגבול שאיתה היו לי התנגשויות כבר קודם ראתה אותי מתקרבת, והיא ועמית שלה התחילו ללכת לכיוון שלי. היא דחפה אותי ואני אמרתי לה שתוריד ממני את הידיים שלה. מהר מאוד העניינים הסלימו. היא הרביצה לי בראש עם הרובה שלה ואחר כך גם על הברכיים. כשנפלתי לכביש היא התיישבה לי על החזה, וכיסתה לי את הפנים עם החיג'אב. הרגשתי שאני נחנקת. ואז השוטר שהיה איתה תפס לי את הזרועות כל כך חזק שהוא שבר לי את המפרקים בשתי הידיים. נשכתי לה את האצבעות כי הרגשתי שאני נחנקת והייתי חייבת לנשום. ואז הם תפסו את ראשי, החיג'אב נשמט, משכו אותי בשערות, וגררו אותי ככה ברחובות העיר העתיקה כשהם מכים אותי בגב. צעקתי. השוטרת אמרה: את צריכה לעזוב את העיר, לכי לעזה. לשם את שייכת, לא לפה.

המרואיינת סיפרה כי בתחנת המשטרה האשימו אותה בניסיון להרוג שוטרת, אבל צילומי מצלמות מעקב שהיו באזור הוכיחו שהאישומים היו בלתי מבוססים לחלוטין. היא סרבה לשתף פעולה בחקירה ולבסוף החיג'אב הוחזר לה, והיא שוחררה. היא דיווחה שכתוצאה מכך היא ונשים אחרות שהיו נתונות ליחס דומה סובלות מבעיות בריאותיות. היא נותרה עם נכות ועם כאבים כרוניים ובשל כך תאלץ ליטול תרופות כל חייה. באופן אירוני, היא זכאית לדמי נכות מהביטוח הלאומי הישראלי בגין הנזק שנגרם לה מידי כוחות הביטחון הישראלים.

שלוש מרואיינות אשר סבלו מאלימות מצד שוטרים ישראלים אמרו שהעדיפו שלא להגיש תלונה משום שאין להן כל אמון בחקירות המשטרה. הן טענו כי אין כל תועלת בהגשת תלונות כיוון שזה לא יטופל, או שהחוקרים יאשימו את הקורבנות. אחת המרואיינות סיפרה על מקרה כזה:

> ליד הבית שלי הייתה התנגשות בין כוחות משטרה ישראלים לצעירים לפלסטינים. התחבאתי בחדר הכי פנימי בבית כדי לא להיחשף לגז מדמיע ולירי אקראי של המשטרה על החלונות. המכונית של אבא שלי נפגעה באירוע הזה. כשהלכנו להגיש תלונה בתחנת המשטרה אמרו לנו לחזור הביתה ולהגיד לצעירים שיפסיקו להתנהג כמו פושעים.

פלישות של מתנחלים ואלימות

כל המרואיינות הביעו זעם בשל הנוכחות הגוברת של מתנחלים יהודים בשכונות פלסטיניות במזרח ירושלים. הן התייחסו לנוכחות זו כאל דבר מסוכן, פולשני וכביטוי של מאמץ יתר לייהד את העיר. חלק מהן דיברו על האיום המדאיג מפני הסדרה מחדש של רכוש ומתביעות משפטיות שמגישות עמותות המתנחלים – עטרת כהנים ואלע"ד. לדברי הנשים, קבוצות לאומניות קיצוניות אלה לא היו יכולות לפלוש לשכונות שלהן, שהן כבר עתה צפופות, ללא סיוע של כוחות הביטחון הישראלים, מערכת המשפט והרשויות. כמה מן המרואיינות הביעו דאגה עמוקה באשר לסטטוס קוו במסגד אל-חרם א-שריף ובנוגע ללחצים של ארגוני מתנחלים לאפשר תפילות במקום. אחת המרואיינות טענה שכל ממשלות ישראל מאז 1967 היו עסוקות באופן אובססיבי בשימור הרוב היהודי ובדחיקת הפלסטינים, שחיו בבתיהם במשך דורות, אל שולי העיר או מחוצה לה.

> אחת לכמה זמן לממשלה יש תוכנית חדשה בנוגע לירושלים. להגיד שהעיר הזאת מאוחדת זה קשקוש; ההבדלים בין מזרח העיר ומערב העיר כל כך ברורים. פעם הייתה לירושלים תוכנית מתאר מס׳ 2020. עכשיו אני שומעת שיש תוכנית 2030, או איך שלא קוראים לה, שאני חושבת שנקבע בה שהיעד האסטרטגי והדמוגרפי של הישראלים הוא לרוקן את ירושלים מפלסטינים ולהביא עוד מתנחלים לתוך השכונות.

כמה מרואיינות סיפרו על אלימות מתנחלים שאיימו על ביטחונן ועל הטרדות יומיומיות. הן תיארו דחיפות ותקיפות פיזיות, זריקת אבנים, גידופים ולעג, מכות על בטני נשים הרות, משיכה של החיג׳אב מראשי נשים ושימוש ברובים. אחת מן המרואיינות הצביעה על כך שלמתנחלים חמושים יש אישור להסתובב חופשי בשטח, בעוד נשים מזרח ירושלמיות מקומיות מתהלכות בפחד.

> ההתנהגות שלהם דוחה, הם הופכים את חיי היומיום שלנו לבלתי נסבלים. בגללם יש יותר שוטרים וכל מיני סוגים של אנשי ביטחון בכל מקום, יש מחסומים בכבישים שמובילים לבתים שלנו, יש עימותים בשכונה שלי שבסופו של דבר מביאים לכך שיותר מאיתנו נעצרים בזמן שהם מחוסנים מרדיפה.

אחת מן המרואיינות דיברה על דפוס אלימות חמור יותר מצד מתנחלים: ניסיונות, לעיתים מוצלחים, לחטוף צעירים מזרח ירושלמים. היא הזכירה את מוחמד אבו ח׳דיר, שנחטף, הוכה ונשרף למוות בידי מתנחלים ב-2014. היא שמעה, לדבריה, על כמה ניסיונות נוספים שנעשו לחטוף ילדים פלסטינים וסיפרה על ניסיון שבוצע לפני למעלה משלושים שנה בידי חבר תנועת "כך" לחטוף את אחיה בן השנתיים. היא ציינה שהאירוע הזה צרוב בזיכרונה ועיצב את דעתה לגבי הסכסוך.

> כשהייתי בת 11 ואחי היה בן שנתיים, אמא שלי הלכה לבקר חברה שגרה כמה רחובות מאיתנו. כשאחי התעורר, נתתי לו חתיכת שוקולד ולקחתי אותו לאמא שלי. בדרך הוא הפיל את השוקולד והורדתי אותו מהידיים כדי להרים את החתיכה שנפלה. מתנחל שעקב אחרי תפס את אחי והתחיל למשוך אותו ממני. רצתי אחריו, והוא שלף רובה ואמר לי: או שתעזבי את הילד או שאני יירה בך בראש. אמרתי לו: תירה בי. גבר פלסטיני צעיר שעמד בפינת הרחוב ראה אותי אבל לא התערב. כשהייתי בת 18, הבחור הזה בא כדי להציע לי שאתחתן אתו. סירבתי לו כי זכרתי שהוא לא עשה כלום לעזור. למזלנו גבר אחר ראה אותי ורץ לכיוון שלו וצרח. זה גרם למתנחל לעזוב את אחי ולברוח.

מרואיינת אחרת שאחיה הוא בעליה של חנות בעיר העתיקה דיברה על טקטיקות שונות שמתנחלים נוקטים כדי להבריח פלסטינים מהעיר: הם מציעים סכומי עתק ודרכונים זרים כדי לעודד אותם לעזוב.

> לאחי יש חנות בשכונת אל-שרף בירושלים, שנקראת הרובע היהודי. אני נשבעת באלוהים שהציעו לו מיליונים של שקלים כדי שיצא משם וימכור את החנות. הוא קיבל שיחות מאנשים באמריקה שאמרו לו שהם לא יהודים אבל שהם מאוד מעוניינים לקנות את החנות ושהם מוכנים להציע לו המון כסף. אנחנו חשדנו שהם קשורים לארגונים של מתנחלים. אחי ענה להם: "אפילו אם תציעו לי את כל ניו יורק שלכם, אני לא עוזב את החנות שלי ויוצא מכאן".

חוסר ביטחון במחסומים

מרבית הנשים סיפרו על ההתמודדות שלהן, על בסיס יומיומי, עם המחסומים, ותיארו את המחשבה והתכנון הנדרשים בכל פעם שהן צריכות לצאת מהבית: מה יהיה המסלול הטוב ביותר עבורן? איזה מחסום יאפשר מעבר קל יותר ומה עלול לקרות בדרך? הן נאלצות לבדוק שלמכונית שלהן יש די דלק גם אם יעוכבו זמן רב במחסומים או אם יצטרכו לנסוע בדרך עוקפת, ועליהן להצטייד במזון ובמים שיספיקו לילדים, ועוד. כל הנשים דיברו על כך שהמחסומים פלשו אל תוך מרקם חייהן. אחת מהדוברות אף ציינה שהיא חדלה מלהשתתף בלוויות או בחתונות בעיר שכם משום שהנסיעה אליה, שנמשכה בעבר 40 דקות, יכולה כיום לקחת יום שלם בלא אפשרות לדעת מה צפוי לקרות במהלכה.

> האזורים הפלסטינים הם כמו גבינה שוויצרית; הולכים מאזור A לאזור C ובחזרה ל-A, ואז יש את מה שהם קוראים B. זה ממש יוצא דופן שנלך ישר ובביטחון מנקודת היציאה שלנו עד למקום היעד. אנחנו חייבות להיות ערניות, להסתגל ולשנות את המסלול שלנו כל פעם.

הבחנה מעניינת של אחת מן המרואיינות היא שיותר נשים חוצות את המחסומים מאשר גברים ולכן הן סובלות מהם יותר.

> אם מחשבים את הכמות ואת המין של האנשים שעוברים דרך המחסומים, אפשר לראות שיש יותר נשים מגברים שחוצים אותם כל יום. נשים הן אלה שלוקחות את הילדים לרופא, או הולכות לעשות קניות במכולת בשביל המשפחה, או מסיעות את הילדים לבית הספר וכו', במיוחד משום שמרבית הגברים שעובדים מתחילים את היום מוקדם מאוד ומסיימים אותו מאוחר מאוד.

מרואיינות אחרות דיברו על אובדן הזמן במחסומים, לעיתים עד כדי סכנת פגיעה בבריאותן או בתעסוקה שלהן.

> הבעיה היא שאין מחסום שאפשר לחצות מהר! מהר זה משהו שלא קיים בשום מחסום. אפילו אם צריך לחכות רק חמש דקות, זה יכול להרגיש כמו נצח כשאת מרגישה לא טוב או שיש לך צירי לידה, או אם את צריכה להגיע לתור שנקבע לך אצל רופא, או לעבודה או לבית ספר.

מרואיינת נוספת הדגישה את חוסר ההיגיון בחוויית המחסומים, ובתוך כך קוננה על הזמן שהולך לאיבוד במעבר ממקום אחד לאחר.

> כשמדברים על מחסומים, שומעים כל כך הרבה סיפורים, מצחיקים ועצובים בו-זמנית; שומעים דברים שהיית חושבת שאף פעם לא קורים בחיים, שאת חושבת שיכולים לקרות רק בסרטים עד שהם פשוט קורים. את יודעת כמה דקות מהחיים שלי אני מבזבזת בתור במחסומים?! אף אחד לא סופר עבורנו את הדקות היקרות האלה!

כמה מן המרואיינות תיארו הטרדות מיניות מצד חיילים במחסומים, שמפחידות את הנשים ומעוררות בהן תחושה של חוסר ביטחון.

> בעיקרון, החיילים במחסומים אמורים לבדוק את הרכב ואת תעודות הזהות שלנו ולתת לנו לעבור אם הכול בסדר; וזהו. אבל לפעמים הם סוחבים אותנו חצי שעה או יותר עם כל מיני שאלות פרטיות שהן בכלל לא עניינם, אומרים שהם היו רוצים לצאת איתנו. לפעמים הם מתעקשים, וזה גורם לנו להרגיש שאנחנו לא מוגנות. פעם אחת עצר אותי חייל כאשר נסעתי עם אמא שלי שישבה לידי, אבל זה לא עצר אותו מלהתנהג בצורה מאוד וולגרית. הוא ביקש את תעודת הזהות ואת רישיון הנהיגה שלי, וזאת הייתה סתם פרובוקציה. כשחזרתי הביתה, ראיתי שהוא שלח לי הודעה בפייסבוק שבה היה כתוב: הי, פגשתי אותך לפני רגע. מה נשמע? בואי ניפגש. אני במחסום. למה שלא תקפצי? הייתי המומה! מיד חסמתי אותו. אחרי זה, אם הייתי צריכה לעבור דרך המחסום הזה וראיתי שהחייל הזה שם הייתי מסתובבת ומחפשת דרך אחרת כדי להימנע מהשטויות שלו, וזה עיכב אותי שעות כמו עונש על זה שלא עניתי לו.

אחת המרואיינות התייחסה למדיניות המאלצת אנשים לרדת מהאוטובוס במחסומים בזמן בדיקת תעודות הזהות, כולל בימים שבהם מזג האוויר חם או קר מאוד. היא תהתה מדוע החיילים אינם עולים לאוטובוס כדי לבצע את בדיקת הזהות. אחת מן הנשים טענה כי יותר משישראל הקימה את המחסומים מסיבות ביטחוניות היא עשתה כך כדי לעצבן ולהטריד את הפלסטינים.

> נניח שבמחסום יש שלושה נתיבים; אז החיילים סוגרים שניים ומשתמשים רק באחד אפילו כשיש מספיק חיילים בשביל לאייש את כל השלושה. למה שהם יעשו את זה? בגלל שהם רוצים שאנשים יעברו הכי לאט שאפשר. המטרה במחסום הוא להתיש רגשית את האנשים שמחכים לעבור דרכו ולהטריד אותם. אם הם היו פותחים את כל שלושת הנתיבים, אנשים היו יכולים לעבור בצורה יעילה ובלי עניינים ובלי עיכובים. לפעמים אנשים ממתינים לעבור ויש לידם מישהו חולה או שצריך להגיע לפגישת עבודה, אבל הם לא יכולים לעבור בזמן כי לחיילים לא מתחשק לפתוח עוד נתיב. זה נושא שאפשר לפתור בקלות, אבל המדיניות היא לייצר בכוונה כאוס ולהצית אלימות. ככל שהם מחכים יותר בתור, ככה אנשים מאבדים יותר את הסבלנות שלהם, וזה הרגע שבו מתחילים המאבקים בינם לבין החיילים. בשורה התחתונה, הישראלים הם אלה שגורמים לבעיות האלה.

הנצחת העוני

מרואיינת אחת הצביעה על כך שלמעלה מ-70% מהאוכלוסייה במזרח ירושלים חיה בעוני.[12] לדבריה, "נשים ממזרח ירושלים מקבלות החלטות מסוימות לגבי התעסוקה שלהן לא לפי ההצעה הטובה ביותר בשבילן, אלא בגלל שאלה האפשרויות היחידות העומדות בפניהן". חלק מן המרואיינות הסבירו שהן

[12] האגודה לזכויות האזרח בישראל, ירושלים המזרחית – עובדות ונתונים 2019, **אתר האגודה לזכויות האזרח** (30.5.2019). לפי הסטטיסטיקות שפורסמו על ידי האגודה 72% ממשפחות פלסטיניות במזרח ירושלים חיות מתחת לקו העוני לעומת 26% מהמשפחות היהודיות.

חשות כי טבעי יותר עבורן לעבוד בסביבה פלסטינית, אך אלה שמועסקות, או שהיו מועסקות בעבר, ברמאללה ובבית לחם הבהירו כי המשכורות בגדה המערבית נמוכות כאשר הן נמדדות מול יוקר המחייה הגבוה של החיים במזרח ירושלים, שנמצא בעלייה מתמדת. שלוש מן המרואיינות הזכירו את העובדה כי לא כל תעודות גמר מטעם אוניברסיטאות או פקולטות פלסטיניות מסוימות מוכרות בישראל. לפיכך, נשים רבות נמנעות מלהתקדם בתחומי העניין שלהן כיוון שלא ימצאו בהם משרות, אם ברצונן לעבוד במזרח ירושלים. מרואיינות אשר שקלו חיפוש הזדמנויות עבודה במערב העיר אמרו כי השפה מהווה מכשול, אך הוסיפו שבמשרד התעסוקה של ישראל, גוף האמור לסייע באיתור מקומות עבודה גם במזרח וגם במערב ירושלים, נוהגים בהן באופן משפיל, כאשר מציעים להן עבודות כפיים כגון שטיפת רצפות או ניקיון בתי שימוש, למרות שכישוריהן עולים בהרבה על הנדרש לעבודות מסוג זה. אישה אחת העירה כי אי-הכרה בתעודות גמר או הצעות למשרות משפילות מהוות אמצעי נוסף להפוך את חייהן של נשים בעיר לבלתי נסבלים כדי להשיג את מטרת העל: לאלץ אותן לעזוב.

אי-הכרה בתעודות גמר או הצעות למשרות משפילות מהוות אמצעי נוסף להפוך את חייהן של נשים בעיר לבלתי נסבלים כדי להשיג את מטרת העל: לאלץ אותן לעזוב

פתרונות מדיניים לסוגיית ירושלים

המעמד הסופי של ירושלים היה בבירור אחד מהנושאים החשובים עבור המרואיינות. מורכבותו נובעת לא רק מהחשיבות הדתית, התרבותית והלאומית שלה אלא גם מתוקף העובדה שחיי היומיום בירושלים מהווים מעין מיקרוקוסמוס לסכסוך הישראלי-פלסטיני. לכן כל פתרון עבור ירושלים נוגע בנושאי הליבה של הסכם שלום כולל ישראלי-פלסטיני. אחת המרואיינת, פעילה בולטת, אמרה שהשאלה עצמה מכאיבה במיוחד. באשר לחזון שהציגו לפתרון הסוגייה, הרי רוב המשתתפות תמכו בהסכם חלוקה לפי גבולות 1967 וריבונות פלסטינית מלאה במזרח ירושלים, כולל באל-חרם א-שריף, ודחו נחרצות כל נוכחות של מתנחלים במזרח ירושלים. לא היה קונצנזוס או אפילו דעת רוב בין המרואיינות בנוגע ליחסים בין שני הצדדים אחרי שפתרון יושג. עבורן, השגת הסכם לגבי מתווה הגבולות של ירושלים הוא הדבר החשוב ביותר, וחייב להקדים כל דיון באשר לאופי היחסים בין שני הצדדים לאחר החלוקה. חלקן ציינו כי הלקח העיקרי שלהן מתהליך אוסלו הוא שפתרונות ביניים אינם מצליחים. מאופן תיאור התהליך שהוביל אותן למסקנותיהן עולות בבירור ההשפעות שהותירו בהן הניסיונות האישיים שחוו. הסיפורים שגוללו הראו כיצד האתגרים של חיי היומיום עיצבו את הבנותיהן באשר למנגנון הפנימי של הסכסוך ולגבי המחיצות הפיזיות והפסיכולוגיות שהחיים האלה הקימו בין הצדדים. זאת בזמן שכמה מן הנשים ציינו כיצד מפגשים עם יהודים ישראלים השפיעו על דעותיהן לגבי אינטראקציה עתידית בין הצדדים.

רוב המשתתפות תמכו בהסכם חלוקה לפי גבולות 1967 וריבונות פלסטינית מלאה במזרח ירושלים, כולל באל-חרם א-שריף, ודחו נחרצות כל נוכחות של מתנחלים במזרח ירושלים

מיקרוקוסמוס של הסכסוך

תגובותיהן של המרואיינות לשאלת חזונן לפתרון מדיני עבור ירושלים חשף את העובדה שסוגיית ירושלים טומנת בחובה סוגים שונים של נושאים מורכבים ורבי-משמעות בתוך הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בין נושאי המחלוקת שעלו בעת שהמרואיינות שוחחו על עתיד ירושלים, עלתה התוויית הגבול שבין מזרח העיר למערבה. נושא זה קשור לשרטוט הגבול שבין מדינת ישראל והמדינה הפלסטינית העתידית; לפתרון סוגיית הפליטים שחיים במחנה הפליטים שועפאט השוכן בתוככי הגבולות המוניציפליים של ירושלים, ואשר מוביל לצורך במציאת פתרון למעמדם של כלל הפליטים הפלסטינים ולסוגיית זכויותיהם; לנוכחות המתעצמת של מתנחלים במזרח ירושלים, דבר שמוביל לנושא המיזם ההתנחלותי בכללותו; וכן לנושא הכללי של זכויות היסטוריות ושל זכויות תושבות, שאחת מן המרואיינות כינתה "חלקת האדמה שנמצאת במחלוקת מאז ומעולם". בהתייחס לשאלה כיצד נושאי ליבה אלה משתלבים זה בזה כאשר בוחנים פתרון לסוגיית ירושלים, היא מציגה את השאלה הבאה: "איזה פתרון את רוצה שאתן לך עם כל הדברים האלה שמונחים כאן על השולחן?"

מחסומים פיזיים ופסיכולוגיים

כל המרואיינות טענו שאת הדעות שגיבשו לגבי פתרונות מדיניים לירושלים אי-אפשר לנתק מהניסיון שצברו במהלך החיים בעיר ומהאתגרים המוצבים בפניהן בכל היבט בחיי היומיום שלהן. אתגרים אלה עיצבו את תודעתן באשר למנגנונים ולמאפיינים של הסכסוך, תוך שהן מעומתות כל העת בגבולות ובמחסומים אשר מונעים פתרון הולם לבעיית ירושלים בפרט ולעניין הסכסוך בכלל.

דיווחי הנשים לגבי יום טיפוסי של אישה מזרח ירושלמית מלמדים על קיומם של מחסומים מבניים וארגוניים שנובעים ממדיניות פוגענית ומפלה ומנהלים בירוקרטיים של הצד הכובש, הפועל במזרח ירושלים, לטענת הנשים, תחת כובעים שונים: של מדינה-כובשת, עירייה-כובשת, משטרה-כובשת, חיילים-כובשים, התנחלויות-כובשות, משרד פנים-כובש, משרד תעסוקה-כובש, משרד חינוך-כובש. לדברי אחת מן המרואיינות, הכובש אינו מחשיב את הפלסטינים כאומה, והדבר מהווה מכשלה שעליה יש להתגבר אם רוצים להשיג הסכם אמיתי.

יתרה מכך, הנרטיבים ולעיתים הטון ושפת הגוף של המרואיינות חשפו גם קשת של מחסומים רגשיים, תרבותיים, ופסיכולוגיים להשגת הסכם מדיני, כגון חשדנות, דאגה לגבי שימור של זהות לאומית פלסטינית ונאמנות לנרטיב הפלסטיני ההיסטורי של הסכסוך, הרצון ל"צדק אבסולוטי" שמבוסס על החוק הבינלאומי, וכעס על כך שהם "בלתי נראים, בלתי נחשבים ולא זוכים ליחס כבני אדם".

דיפלומטיה בעבר ובהווה

כאשר המרואיינות נשאלו לגבי פתרונות מדיניים עבור ירושלים, אצל כמה מהן הדבר הראשון שצץ היה החתימה על הסכמי אוסלו בין הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) לממשלת ישראל ב-1993. שלושה עשורים בקירוב אחרי החתימה, הן מתארות את אוסלו ככישלון וכתעתוע על רקע הכיבוש הישראלי המתמשך

ואחיזתה המעמיקה של ישראל בחייהן. הן מדווחות על אובדן אמון מוחלט בכל סוג של פתרון "זמני", "חולף" או "הדרגתי". מרואיינת אחת השתמשה באנלוגיה הבאה כדי לתאר את אופן הפעולה של ישראל:

> ישראל מאוד חכמה. היא הפרה לאט ובהדרגה את רוב הזכויות שלנו אחת אחרי השנייה. היא התנהגה אלינו כמו שרופא מתנהג כלפי מטופל. "הנה, זאת התרופה שמתאימה לך, אבל ניתן לך במינון נמוך כדי למנוע תגובת-יתר. כף קטנה כל יום, עוד כף מחר, עד שאנחנו נרגיש שהחלמת מהשאיפות שלך להגדרה עצמית!".

חלק מהמרואיינות הביעו אכזבה מרה מכישלון הקהילה הבינלאומית להפעיל לחץ משמעותי על ישראל כדי שזו תיענה להחלטות האו"ם, לחוק הבינלאומי, ולהסכמים שנחתמו בין הישראלים והפלסטינים ולקדם צעדים מעשיים לסיום הכיבוש או לפתרון סוגיית מזרח ירושלים.

פתרונות מדיניים אפשריים

לגבי שאלת הגבולות, שמונה מתוך עשר המרואיינות טענו שבמסגרת פתרון מדיני הגבול של מזרח ירושלים צריך להיות תואם לגבולות *1967*, באופן המבטיח כי אל-חרם א-שריף יהיה חלק בלתי נפרד מהטריטוריה הפלסטינית. לדבריהן, להסכם על תוואי הגבול של מזרח ירושלים ישנה חשיבות עליונה והוא צריך להיחתם לפני הדיונים בנושאים אחרים, כגון האם העיר צריכה להישאר פתוחה.

בהתייחס למה שהן מתארות כ"גידול מעורר דאגה" בהתנחלות היהודית בעיר, כל המרואיינות טענו שאין מקום למתנחלים וכי אין לעשות שום פשרות בנוגע להתנחלויות שנבנו על ידי ישראל אחרי *1967*. כל המתנחלים וההתנחלויות צריכים להתפנות.

הפרדה מוחלטת

ארבע מבין המרואיינות חושבות שיש לבצע חלוקה בשטח לשתי בירות נפרדות, ולהחיל ריבונות פלסטינית מלאה על מזרח ירושלים, כולל אל-חרם א-שריף. בהסדר כזה תיאסר תנועה חופשית או גישה אל צד אחד ואל הצד האחר, למרות שאחת מן הארבע טענה שיש לכונן הסדרים מיוחדים ליהודים ולנוצרים שמבקשים לבקר במקומות הקדושים. הן אמרו שאינן מעוניינות בשום פשרות לישראלים או באינטראקציה כלשהי עימם, והכריזו כי היה להן די והותר ממערכת היחסים הבלתי שוויונית בעיר.

לכל אחת מארבע הנשים היו סיבות שונות שהובילו אותה לנוסח הפתרון שהציעה. אחת אמרה שהיא "מכירה את המנטליות המיליטריסטית הישראלית" וכי אינה מאמינה שישראל מעוניינת בשלום עם הפלסטינים או שתעשה ויתורים כלשהם בנוגע לירושלים, ולפיכך אינה רואה כל טעם בכך שהפלסטינים יתנהגו באופן אחר כלפי הצד הישראלי.

מרואיינת נוספת סיפרה כי כמה פעמים הוכתה נמרצות בידי אנשי כוחות הביטחון הישראלים, וכי בעלה נכלא ועונה, ובפועל טענה שחוויות אלה גיבשו את רצונה להפרדה מוחלטת. היא סובלת ממוגבלות גופנית ומאפיזודות רגשיות עזות על רקע האירועים שמהם סבלה משפחתה.

> אני לא אוהבת ישראלים; אני שונאת אותם. אני לא רוצה לראות את הפנים של אלה שהיכו אותי כל כך חזק, שעינו וגרמו לבעלי כוויות, שהחרימו את תעודת הגמר של הלימודים שלי באוניברסיטה, ששברו את הרהיטים שלי, שאפילו החרימו את השמלה המסורתית שלי בטענה שזה נחשב לחומר של טרור! אני רוצה שהעיר העתיקה שלי תהיה שלווה, עם תיירים מרחבי העולם. אני רוצה ללכת לאל-אקצא בלי לראות משטרה ישראלית כל שני סנטימטרים. אני מתגעגעת לבישול ולהנאה מארוחת צהרים שלווה במתחם אל-אקצא. אני מתגעגעת לתפילה במסגד בלילת אל-קדר, בלי שמישהו יירה עלינו, ושאני ארגיש שאני יכולה ללכת הביתה ללא חשש.

מרואיינת שלישית הציגה היגיון מעט שונה. לדבריה, כל עוד הכיבוש נמשך העיר יכולה להיוותר ללא חלוקה ופתוחה. זאת כיוון שלפי החוק הבינלאומי, הכובש הוא האחראי על הנכבשים. עם זאת, מרגע שיושג הסכם לסיום הסכסוך, על הצדדים יהיה להיפרד. היא טענה שההסכם הנוכחי בין הרשות הפלסטינית וישראל לא יוכל להימשך וכי על הפלסטינים להשקיע את מאמציהם בבניית האומה הפלסטינית. ילדיה של מרואיינת זו עובדים בישראל וכשהיא נשאלה לגבי ביטחון תעסוקתי עבורם בעתיד, היא ענתה שהם יצטרכו "לחזור הביתה לפלסטין ולעזור בבניית האומה". היא הציעה לכונן הסדרים מיוחדים ליהודים ולנוצרים שיאפשרו להם להתפלל במקומות הקדושים להם, כפי שמוסלמים מכל רחבי העולם יכולים להגיע למכה ולהתפלל בה.

> אני רוצה שיגיע סוף אמיתי לכיבוש, עם אומה פלסטינית עצמאית, ולא רשות פלסטינית שהיא במהותה כבושה. אני רוצה מדינה בלי תיאום ביטחוני או שיתוף פעולה כלכלי עם ישראל, בלי קשרים בין שתי המדינות, בלי שגרירויות, ובלי שתהיה לישראל שום יכולת לקבוע את גורלנו. צריך לאפשר לנו לשלוט על החיים שלנו ולבנות את האומה הפלסטינית שלנו.

הדוברת הרביעית הסבירה כי לפלסטינים יש את הנרטיב שלהם לגבי הנכבה וכי ניתן להביא לו מזור אך ורק באמצעות הפרדה מוחלטת בין שני הצדדים. לדבריה, הפלסטינים של מזרח ירושלים לכודים בין ישראל שאינה רוצה בהם לבין הגדה המערבית שאליה הם לא חשים שייכות. היא הוסיפה כי הישראלים והפלסטינים הם חברות השונות זו מזו, לכל אחת היסטוריה משלה וזהות לאומית משלה. אורח החיים שלהן שונה, והן לא יכולות ולא צריכות לדור בכפיפה אחת. היא טענה גם כי החיים בעיר שאינה מחולקת, בעיר פתוחה, יעלו את יוקר המחייה במזרח ירושלים וכי משמעם תשלום מיסים לעירייה אחת, בעוד היא מעדיפה לשלם מיסים למדינה פלסטינית עצמאית על פני תשלום מיסים שיביא תועלת גם לישראלים.

מחולקת אך פתוחה

שלוש מן המרואיינות טוענות שצריך שתי בירות נפרדות אך פתוחות, כאשר כל העיר העתיקה תהיה בשליטה פלסטינית ותחת ריבונות פלסטינית מלאה, בכלל זה מתחם אל-חרם א-שריף, יחד עם חופש תנועה וגישה מצד אחד למשנהו. אחת המרואיינות הסבירה את ההיגיון שהנחה אותה בסוגיית הפתרון, וטענה כי הוא יכול להפוך את החיים "לקלים יותר עבור האנשים, לנוחים ונעימים יותר". כאשר הכיבוש יסתיים, המתנחלים יפונו, הפלסטינים ישיגו את זכותם להגדרה עצמית, ולא ישררו יותר מתחים פוליטיים

בין הישראלים לפלסטינים. במקרה כזה, כדי לא לסבך את מצב העניינים ולאפשר חיים קלים ונוחים, צריך לאפשר תנועה של הפלסטינים לצד המערבי ושל הישראלים לצד המזרחי.

פתרונות שהייתה להם היתכנות בעבר כבר אינם כאלה בשל ההשחתה שישראל גרמה למזרח ירושלים כמרחב ולחיי התושבים של מזרח ירושלים כבני אדם

מרואיינת אחרת אמרה שברגע שתקום מדינה פלסטינית שתכלול את מזרח ירושלים כבירתה, העיר צריכה להישאר פתוחה, משום ש"ירושלים איננה שטח הפקר; היא צריכה להיות אינקלוסיבית. זאת עיר שאינה שייכת לאף גזע או דת באופן בלעדי". היא הסבירה שהיא רוצה בהסדר שיאפשר לה לנוע בין מזרח ירושלים למערבה. היא סיפרה שבעלה לקה בהתקף לב במהלך עבודתו בישראל ושיהודים סייעו לו להגיע לבית החולים ושם הצילו את חייו. היא אמרה שהיא לעולם לא תרצה שלום עם יהודים דוגמת המתנחלים שחיים בשכנות אליה, שרוצים לגזול ממנה את ביתה, ואשר מתנהגים באלימות כלפיה וכלפי ילדיה; עם זאת, לעשות שלום עם "יהודים טובי לב שדואגים לחיים של פלסטינים זה סיפור אחר".

מרואיינת שלישית שמכירה היטב את התרחישים השונים שהוצגו בעבר באשר לגורל ירושלים הדגישה כי הפתרונות שהיו בעלי היתכנות בעבר כבר אינם כאלה. זאת בשל ההשחתה הנמשכת שישראל גרמה למזרח ירושלים כמרחב ולחיי התושבים של מזרח ירושלים כבני אדם. חרף זאת, היא טוענת שפתרונות לירושלים צריכים להתבסס על החוק הבינלאומי ועל החלטות האו"ם, כלומר קץ לכיבוש וחזרה לגבולות 1967. היא הציעה "נוכחות של כוחות שיטור בינלאומיים בירושלים כדי שכל התושבים יוכלו לחיות בביטחון ומבלי שהזכויות שלהם יופרו". בדומה לשתי המרואיינות האחרות, דוברת זו טוענת כי לבני כל הדתות צריכה להיות גישה למקומות הקדושים שבמזרח ירושלים ולדידה המלחמה על ירושלים אינה דתית אלא משתמשת בדת כדי לתחזק את הסכסוך. היא אמרה שישראלים "מוזמנים לבקר במזרח ירושלים ולהתפלל בה, אך לא לשלוט בנו ולנשל אותנו מבתינו".

הוותיקן כמודל לעיר-מדינה

אחת המרואיינות טוענת כי יש להעניק לירושלים מעמד דומה לזה של הוותיקן. היא הסבירה כי היא איבדה לחלוטין את אמונתה בהליכי המשא ומתן שהתנהלו במהלך העשורים האחרונים. היה שביב של תקווה בהסכמי אוסלו בתחילת דרכם, אך היא התאכזבה מהנושאים והנותנים הפלסטינים ומ"המלכודת הערמומית" שהייתה מונחת בבסיס ההצעה להתקדם בשלבים, כאשר ישראל תמיד מאשימה את הפלסטינים באחריות לעיכובים וטוענת שהם אינם ממלאים אחר התחייבויותיהם. בדבריה היא מאשימה את הפוליטיקאים בכך שהם מונעים על ידי תאוות בצע ואינטרסים פוליטיים וקוראת להם להרפות מהאנשים ולאפשר להם לחיות במנוחה. היא הציעה לאמץ את המודל של קריית הוותיקן, כלומר עיר-מדינה חופשיה מפוליטיקה.

> בכל הדתות ירושלים היא עיר של שלום; ישראלים ופלסטינים צריכים לטפל במקום הייחודי והקדוש הזה לכל הנוצרים, היהודים והמוסלמים מכל רחבי העולם; שלא יהיו בה כלי נשק,

שלא תהיה אלימות, לא סמלים פוליטיים, לא קולוניאליזם על המקומות הקדושים, לא שליטה של צד אחד או צד אחר. תנו לעיר לשמור על ייעודה והניחו לה להתקיים בשלווה ובשלום, ללא המחלוקות המטופשות.

בין חלוקה לאיחוד

אחת המרואיינת הביעה רגשות מעורבים באשר למעמד העיר. מתוך היכרותה העמוקה עם כמה תרחישים לגבי מעמד ירושלים בהסכם הקבע, היא העלתה הצעות אשר במסגרתן אבו דיס תהפוך לבירה של המדינה הפלסטינית, והדגישה את החשיבות של חלוקה לפי גבולות 1967 עם ריבונות פלסטינית במזרח, כולל באל-חרם א-שריף. היא הבחינה באופן ברור בין הרצון הפוליטי של הצדדים להביא לפתרון סוגיית ירושלים לבין הנושא החשוב פחות של "הסדרת העניינים הטכניים", תוך ציון החשיבות של הגעה להסכם באמצעות משא ומתן. היא הסבירה את ההתלבטות שלה באשר למהות הפתרון, וטענה כי מצד אחד היא מעדיפה שתי בירות נפרדות ומחולקות, אולם מצד אחר, כאשר היא חושבת על ייחודיותו של המקום הקדוש הזה לנוצרים, למוסלמים וליהודים בעולם, היא חוזרת בה ויכולה לקבל הסדר של ריבונות בינלאומית על כל העיר. כאשר היא מדברת על גדר ההפרדה, היא מזכירה את חומת ברלין ואומרת כי נפילת החומה ואיחוד מזרח ברלין ומערבה יכול לשמש מודל לירושלים וכי יש להבטיח בתרחיש כזה שזכויות הפלסטינים יהיו מוגנות.

בסופו של דבר, הפתרון יהיה תלוי בהסכמה של שני הצדדים, ואז יהיה אפשר לבסס את המנגנונים כדי להבטיח את היישום של הפרטים הטכניים שלו. הם יכולים לעשות את זה בעזרת גבולות פיזיים שיחלקו את העיר, או על ידי הקצאת אזורי שליטה בין כל אחת מהרשויות מבלי לחלק את העיר, כמו באירופה, שבה יש גבולות ברורים בלי שיהיו בהכרח גבולות פיזיים. אני חושבת שאפשר לפתור את זה, אבל בכל הסדר שיהיה הפלסטינים צריכים לקבל את הזכויות שלהם בחזרה.

הדיפת השאלה

אחת מן המרואיינות הייתה נסערת מאוד מעצם השאלה, שהציפה כאב ותסכול של שנים ארוכות תחת כיבוש וללא סוף שמסתמן באופק. היא אמרה שהשאלה פתחה בתוכה פצעים עמוקים ובחרה שלא לענות עליה, והעלתה כנגד את השאלה מה ניתן לעשות כדי לתקן את החורים שנפערו בליבה.

סיכום והמלצות

מחקר זה הציג באופן חד וברור את השליטה של ישראל במזרח ירושלים, לרבות מדיניות שבירת האוכלוסייה הפלסטינית והניסיון לגרשה, ואת השפעתן ההרסנית של כל אלה על חיי היומיום של נשים פלסטיניות במזרח העיר. המחקר הראה את הקשר שבין החשיפה של נשים אלה למדיניות ולדרכי הפעולה הפוגעניות של ישראל לבין תפקידן כאימהות; את מאבקן לשמר את זהותן הלאומית; ואת תחושתן העמוקה בדבר החוסר בביטחון אנושי. המחקר חשף את דעותיהן של הנשים לגבי פתרונות מדיניים אפשריים בנוגע לשאלה הרגישה כל כך של ירושלים, שצפה ועולה כמעין מיקרוקוסמוס לסכסוך בכללותו. הממצאים הראו שרובן של המרואיינות תומכות בחלוקה על בסיס גבולות 1967 יחד עם ריבונות פלסטינית מלאה במזרח ירושלים, כולל באל-חרם א-שריף, וכי עמדותיהן בלתי מתפשרות באשר להתנחלות יהודית במזרח ירושלים. המחקר מאשר כי הכיבוש הבלתי חוקי של ישראל במזרח ירושלים גרם להפרות גסות ולפגיעות מתמשכות בזכויות האדם הבסיסיות והמוגנות של נשים פלסטיניות בעיר בכל תחומי החיים: זכויות המעוגנות בחוקים בינלאומיים לזכויות אדם, כולל הזכות לקיום בכבוד; הזכות לחיים, לחירות ולביטחון; הזכות שלא להיות נתונות ליחס בלתי אנושי ומשפיל או לענישה; הזכות לחופש תנועה; הזכות לאזרחות; הזכות לחינוך; הזכות לחיי משפחה; הזכות לשוויון והזכות לבריאות.

נשים פלסטיניות אלה, הסובלות מהתנכלויות, התמקדו בשתי מטרות עיקריות: הכרה באנושיות שלהן ובקשרים האינהרנטיים שלהן לירושלים והגעה לקץ הסכסוך

המחקר חושף את אמונתן המוצקה של הנשים כי הכיבוש הישראלי ממוסגר בתוך מושג צר של ביטחון וכי הוא הפך עיוור בשל יהירות הכוח, ושבליבתו של הכיבוש מונחת התפיסה שרואה אותן כתת-אנושיות. הן טענו כי ישראל משוכנעת שהשפה היחידה שהן מבינות היא שפת ההשפלה והכוח. בנרטיבים שהן משרטטות, הנשים מביעות תחושה של זעם עמוק על כך שהן נתפסות כתת-אנושיות ומקבלות יחס בהתאם; הן מקוות שמחקר זה יאלץ את הכובש ואת העולם להכיר באנושיות שלהן ויביא לקיצה את ההתנהלות כלפיהן כתת-אנושיות. כתוצאה מכך, הן רואות במאבקן למדינה פלסטינית מאבק לצדק, אך גם מאבק לאנושיות ולכבוד עצמי, מאבק שלדעתן ישיב גם לישראל את האנושיות שאיבדה במהלך השימוש המתמשך שעשתה באמצעי הדיכוי.

המחקר מראה כי לנשים יש אפס סובלנות לרעיונות כגון "מזעור הסכסוך". הן דוחות פה אחד את מה שהן רואות כ"מחוות של נדיבות מזויפת מצד הרשויות הישראליות". הן סירבו להקשיב לרעיונות לגבי צעדי ביניים להקלה על חיי היומיום שלהן, צעדים שלכאורה יעידו על נדיבות מצד הרשויות הישראליות אך יסייעו לתמוך בכיבוש הבלתי חוקי של מזרח ירושלים שנמשך כבר למעלה מחצי מאה. הנשים הפלסטיניות הנרדפות התמקדו בשתי מטרות עיקריות: הכרה באנושיות שלהן ובקשרים האינהרנטיים שלהן לירושלים והגעה לקץ הסכסוך.

יש לבטל את החלת חוק הכניסה לישראל על פלסטינים ילידי מזרח ירושלים

לאחר תהליך מחשבה עמוק על אודות הקריאה של הנשים לחיים שיש בהם כבוד, דרישתן למעמד שישקף את זהותן האמיתית ודחייה מציון של כל מהלך שהוא חלקי בלבד, המלצתה היחידה של מחברת דוח זה מתייחסת לנושא הבסיסי של מתן מעמד חוקי לנשים פלסטיניות החיות במזרח ירושלים, וקוראת לבטל את החלת חוק הכניסה לישראל, תשי"ב-1952, על פלסטינים ילידי מזרח ירושלים. המלצה זו לא נועדה לקדם שוויון בין תושבים פלסטינים ליהודים בעיר שנכבשה באופן חד-צדדי ובלתי חוקי וסופחה לישראל, אלא מכוונת להביא להכרה במצבם המיוחד של הפלסטינים כילידים ובזכותם תחת החוק הבינלאומי להגנה ולתושבות קבועה ובטוחה כאוכלוסייה של אזור כבוש, עד שהסכסוך יגיע לקיצו. חוסר ההיגיון של השימוש בחוק הכניסה לישראל, שמסדיר כניסה לישראל ותושבות בישראל עבור זרים, כדי לקבוע את זכויות התושבות של פלסטינים ממזרח ירושלים שחיים בעיר הולדתם, ברור באופן מביך. ברורה במידה שווה גם אי-חוקיותו של יישום החוק על אוכלוסייה החיה תחת כיבוש, שעל פי אמנת ז'נבה הרביעית מוגדרת כאוכלוסייה מוגנת.

במקרה של פלסטינים ממזרח ירושלים, המונח "תושבות קבע" הוא לכל היותר קלוש, שכן מעמדם בעיר נמצא בסיכון גדול. זכויות התושבות שלהם יכולות לפקוע או להילקח בקלות אם הם לא יעמדו במגוון תנאים, בראשם הדרישה להוכיח שהעיר נותרה "מרכז חייהם". זאת, בהתבסס על דוקטרינה משפטית שהופיעה בפסיקה של בית המשפט העליון בישראל ב-1988 אך שלא נעשה בה שימוש על ידי משרד הפנים עד 1995. מאז 1967, קרוב ל-15,000 פלסטינים איבדו את מעמדם כתושבי קבע כתוצאה ממניפולציות של החוק שנעשו בידי משרד הפנים, דבר שהותיר אותם חסרי נתינות באופן המהווה בבירור הפרה של זכויותיהם לאזרחות.[13]

בפסיקה תקדימית ממרץ 2017 קבעו עוזי פוגלמן ומני מזוז, לשעבר שופטי בית המשפט העליון של ישראל, והשופטת מרים נאור, נשיאת בית המשפט העליון לשעבר, כי פלסטינים ממזרח ירושלים אינם מהגרים אלא תושבים ילידים, וככאלה הם זכאים להתחשבות רבה יותר כאשר הם מבקשים לקבל מחדש רישיון לישיבת קבע באותם מקרים שבהם תושבותם נשללה. פוגלמן כתב כי כאשר שר הפנים נדרש לבחון בקשה להשבת הרישיון לישיבת קבע למי שהוא תושב מזרח ירושלים, עליו "להתחשב במצבם הייחודי של תושבים אלה – שבשונה מעניינם של מי שהיגרו לישראל ומבקשים לקבל בה מעמד – הם בעלי זיקה חזקה למקום מגוריהם, כמי שנולדו בשטח זה – ולעיתים אף הוריהם והורי הוריהם נולדו בו – והם מקיימים בו חיי משפחה וקהילה במשך שנים".[14]

מכון זולת ממליץ כי פסיקת בית המשפט העליון תובא למיצויה ההגיוני, וכי במקום לקרוא ליתר מתינות בהחלטות של משרד הפנים כאשר הן נוגעות לפלסטינים ילידי מזרח ירושלים, יש להבטיח שזיקתם החזקה לעיר לא תועמד כלל בסימן שאלה. יש לחדול מיישום חוק הכניסה לישראל על הפלסטינים במזרח ירושלים ולהחליפו בהחלת החוק הבינלאומי – בעיקר החוק הבינלאומי במצב של כיבוש והחוק הבינלאומי לזכויות אדם – כבסיס לזכויותיהם כעם נכבש. הפסקת יישומו של החוק הקיים

13 Danielle C. Jefferis, The "Center of Life" Policy: Institutionalizing Statelessness in East Jerusalem, *Jerusalem Quarterly* 50 (by the Institute for Palestine Studies), 2012

14 ניר חסון, בית המשפט העליון: לתושבי מזרח י-ם יש זכויות של ילידים, **הארץ** (16.3.2017).

עליהם והחלפתו בהחלת החוק הבינלאומי יאפשרו מסגור מחדש של הנרטיבים על אודות האוכלוסייה הפלסטינית וקשריה לעיר לפני 1967. דבר זה גם ישלול את טיעוניה של ישראל בעד מדיניותה הבלתי חוקית בדבר הרחבת ההתנחלות היהודית במזרח ירושלים, תוך דה-לגיטימציה של הנוכחות הפלסטינית שם והפקעת בתים ורכוש על האדמה שהיא מחזיקה תוך הפרה של החוק הבינלאומי.

זולת

לשוויון וזכויות אדם

זולת מציע חזון אסטרטגי מקיף לעשור הבא, כזה שמציב את זכויות האדם והשוויון בחזית ובמרכז, כזה שיאפשר לפעול להשלמת חוקה שוויונית ופלורליסטית, שהמעמד שלה יציב ומשוריין, שמעגנת את זכויות היסוד של תושביה. לצורך כך אנחנו מבקשים לרתום את מקבלי ההחלטות בישראל ומעצבי דעת קהל.

קראו עוד בעמוד 'המשימה שלנו' באתר זולת

מכון זולת לשוויון וזכויות אדם

נשיאה: זהבה גלאון

מנכ"לית: עינת עובדיה

ליצירת קשר

לאתר זולת: zulat.org.il

תרמו לזולת

מחקר זה מומן על ידי המרכז הבינלאומי של אולוף פלמה

OLOF PALME INTERNATIONAL CENTER

כל הזכויות שמורות ל**זולת - לשוויון וזכויות אדם ©**